

Kao guske u maglu? Položaj Hrvatske u prvoj jugoslavenskoj državi. Između mita i stvarnosti

Suvremena hrvatska „državotvorna“ historiografija, nadahnuta pravaškom ideologijom 19. stoljeća, definirala je vlastitu nacionalnu državu kao smisao i krajnji cilj cjelokupne povijesti. Gledano kroz prizmu neopravaške nacionalne eshatologije, jugoslavenstvo i jugoslavenska država, osobito ona prva između dvaju svjetskih ratova, predstavlja iskonski grijeh hrvatske politike i jednu od najvećih stranputica hrvatske povijesti. Demitologizira i deteologizira li se hrvatska „poviesnica“, što je sa stajališta domoljubne historiografije, razumije se, drugi najveći grijeh poslije onoga koji je urodio gubitkom „(hrvatskog) raja zemaljskoga“, dolaze na vidjelo realne političke prilike koje su onemogućile ostvarenje „tisućugodišnjeg hrvatskog sna“ već nakon Prvog svjetskog rata. Sve koncepcije nacionalne i državne integracije koje su u Hrvatskoj nastale za vrijeme i neposredno nakon Prvog svjetskog rata, uključujući i one radikalno pravaške, bile su u krajnjoj liniji jugoslavenske, s više ili manje naglašenom hrvatskom autonomijom ili državnošću u okviru zajedničke države odnosno saveza država. Hrvatski, (kon)federalistički model zajedničke države, o kojem se unatoč svim razlikama između pojedinih koncepcija može govoriti, sukobio se s beogradskim centralističkim modelom, utemeljenim na ideologiji srpskog pijemontizma i misiji oslobođenja „sve jednokrvne braće od tuđinske vlasti“. Zbog ovih dvaju dijametralno suprotnih modela nacionalne i državne integracije, kao i zbog različitih političkih kultura i mentaliteta, nastalih u različitim povijesnim okolnostima, bila je prva jugoslavenska država od samog svog početka osuđena na propast.

Uvod

Današnja hrvatska nacionalna i „državotvorna“ historiografija koja je definirala dogmu o vlastitoj (nacionalnoj) državi kao apsolutnom moralnom dobru, smatra da se u povijesti „hrvatskog naroda“ i u povijesti uopće jasno mogu razlikovati putovi od „bespuća“¹. Slijedom toga stvaranje prve jugoslavenske države – s hrvatskog gledišta – mora se bez ikakve sumnje svrstati u kategoriju „bespuća“ jer ono nije vodilo „najuzvišenijem cilju“ – stvaranju hrvatske nacionalne države. Pritom je 1918. godine stvoreno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca prema

¹ TUĐMAN 1989.

vlastitoj, službenoj definiciji bilo „nacionalna država (troimenog naroda)“, koji je državi i dao ime.

Kraljevstvo SHS bila je samo jedna u nizu novih samozvanih nacionalnih država koje su nakon Prvog svjetskog rata nastale na ruševinama multietničkih monarhija Austro-Ugarske i Ruskog Carstva, koje su nacionalne historiografije nekad „potlačenih i neslobodnih“ naroda i država nazivale, a dobrim dijelom i danas nazivaju „tamnicama naroda“.² Nove „nacionalne“ države svoju su legitimaciju vidjele u načelu samoodređenja naroda koje je u siječnju 1918. proklamirao tadašnji predsjednik SAD-a Woodrow Wilson (1856-1924, predsjednik 1913-1921)³, s tim da je to načelo u pravilu primjenjivano samo na matične, odnosno državotvorne narode novih država, a svi ostali narodi, odnosno manjine koje su se našle tj. ostale na teritoriju tih država bile su prepuštene na milost i nemilost novih „domaćih“ vlastodržaca koji su ih tretirali kao strance na vlastitom „etničkom teritoriju“ ili – u najboljem slučaju – kao „goste u vlastitoj kući“. Tako su samozvane nacionalne države za mnoge etničke manjine postale nove „tamnice naroda“. Drugim riječima, nove „nacionalne države“ naslijedile su probleme propalih, starih „tamnica naroda“ i nisu ih ni izdaleka riješile.

Nove nacionalne države na jugoistoku Europe nadovezivale su se djelomično na „stare“, uglavnom etnički homogene nacionalne države (Rumunjska, Srbija i Crna Gora), nastale tijekom 19. stoljeća, potiskivanjem Osmanskog Carstva iz Europe, a međunarodno priznate na Berlinskom kongresu 1878. godine. Iz perspektive političara i vlastodržaca „starih“ nacionalnih država, nove nacionalne države bile su njihove nasljednice s „proširenim etničkim teritorijima“, koje su, prema interpretaciji nacionalnih ideologa, nekada (u predosmansko doba), činile „drevne nacionalne države“ pod vlašću vladara „narodne krvi“. Konstruiranjem kontinuiteta između drevnih, starih i novih „nacionalnih država“, arhitekti ovih posljednjih i njihovi inspiratori – „domoljubni“ povjesničari i ideolozi – zapleli su se u protuslovlja. Dok se njihov konstrukt drevne nacionalne države temeljio na legitimističkom principu – „ono što su naši vladari nekad osvojili, zauvijek je naše“ – postulirali su stvaranje novih nacionalnih država i kasnije ih opravdavali na temelju načela samoodređenja naroda i u tom kontekstu govorili o „našim teritorijima“ koji su nekad bili pod tuđinskom vlašću i sada napokon vraćeni „u krilo matice zemlje“.

² Usp. „Na putu k slobodi“, *Obzor*, 29. listopada 1918, 1; „Slom Austro-Ugarske“, *Obzor*, 31. listopada 1918, 1.

³ wwi.lib.byu.edu/index.php/1918_Documents, pristup ostvaren 24. srpnja 2010. U točki X se kaže: „The peoples of Austria-Hungary, whose place among the nations we wish to see safeguarded and assured, should be accorded the freest opportunity to autonomous development“ („Narodi Austro-Ugarske, čije mjesto među nacijama želimo da bude čuvano i osigurano, trebali bi dobiti najslobodniju moguću prigodu za samostalan razvitak“), a u točki XI za Srbiju se traži „free and secure access to the sea“ (slobodan i siguran prilaz moru).

Jugoslavensko ujedinjenje i (ne)moguće alternative

Na južnoslavenskom prostoru postojale su uoči stvaranja prve jugoslavenske države različite, nedorečene, nejasno definirane koncepcije nacionalne integracije – velikosrpske, velikohrvatsko-trijalističke, jugoslavensko-federalističke i jugoslavensko-unitarističke, koje su se međusobno ispreplitale. Model „troimenog naroda“ predstavljao je neku čudnu mješavinu svih spomenutih koncepcija nacionalne integracije. Ta nedorečena i kontroverzna koncepcija „jednog (troimenog) naroda u jednoj državi“ nadovezivala se na jednoj strani na klasični jugoslavensko-federalistički model Franje Račkog i Josipa Jurja Strossmayera, a na drugoj strani na velikosrpsku koncepciju Ilije Garašanina iz prve polovice 19. stoljeća. Garašanin Srbiju vidio u ulozi „jugoslavenskog Pijemonta“ koji je imao misiju oko sebe okupiti sve Srbe, ali i ostalu „istokrvnu braću“ i „srodna plemena“⁴. Od Garašaninove koncepcije kao temelja polazio je i Nikola Pašić kad je još prije svršetka Prvog svjetskog rata tražio da Srbija preuzme vodeću ulogu u stvaranju nove države koja je trebala nastaviti tradiciju „stare srpske nacionalne države“. S Pašićevog gledišta jugoslavensko ujedinjenje predstavljalo je takoreći „treći val“ proširenja Srbije – nakon 1878. (niško područje) i 1913. (Kosovo i Makedonija). Nastankom Kraljevstva SHS ostvarila su se konačno Garašaninova predviđanja da „stabilna i proširena srpska država“ može zaživjeti tek nakon sloma Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije.⁵

Hrvatske političke stranke i njihovi istaknuti predstavnici, Frano Supilo, Ante Trumbić, Stjepan Radić i mnogi drugi, suprotstavili su se modelu proširene Srbije i tretmanu hrvatskih zemalja kao ratnog plijena „jugoslavenskog Pijemonta“ model koegzistencije različitih povijesno-pravnih „državnih individualiteta“ u novoj zajedničkoj državi. Temelj i jezgru tog alternativnog modela predstavljala je teorija o kontinuitetu „stoljetne hrvatske državnosti“ koja je u novoj „vlastitoj nacionalnoj državi“ konačno trebala biti provedena u djelo, a ne, kao dotada, biti samo virtualna, tj. mrtvo slovo na papiru.⁶ Teoriju hrvatske državnosti i koncepciju „hrvatskog političkog naroda“ zastupale su sve tadašnje relevantne hrvatske stranke i svi glavni hrvatski čimbenici u procesu (jugoslavenskog) ujedinjenja koje su svi zagovarali.⁷ Međutim, glavni problem bio je u tome što o hrvatskoj državnosti, kako prije, tako i poslije proglašenja „samostalne Države Slovenaca, Hrvata i Srba“ 29. listopada 1918. godine, a još manje nakon proklamacije ujedinjenja te „države“ sa Srbijom 1. prosinca iste godine, nitko od adresata kojima je

⁴ ŠIMUNIĆ 1944

⁵ IVANIŠEVIĆ 1994, 141-142 i 146-147.

⁶ O pravaškoj teoriji odnosno ideologiji kontinuiteta hrvatske državnosti vidi GROSS 2000 i IVANIŠEVIĆ 2003.

⁷ IVANIŠEVIĆ 1993, 57-58.

ta „poruka“ bila upućena nije htio ni čuti. Hrvatsku državnost nisu priznavali ne samo srbijanski „partneri“, odnosno rivali, nego ni jedan relevantni međunarodni faktor. Stoga se zauzimanje hrvatskih političara za ostvarivanje njihove koncepcije ujedinjenja brzo pokazalo kao borba s vjetrenjačama.

Vjetar u prsa puhao je hrvatskim „državotvornim“ političarima i iz smjera srpskih političara iz Hrvatske sa Svetozarom Pribičevićem na čelu, koji je kao čelnik Hrvatsko-srpske koalicije, tada vodeće političke snage u Hrvatskom saboru i u Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba, bez sumnje odigrao odlučujuću ulogu u procesu ujedinjenja. Zbog te činjenice hrvatska publicistika i historiografija prepoznala je vrlo brzo nakon ujedinjenja u vodećem političaru hrvatskih Srba glavnog krivca za „odvođenje hrvatskog naroda u beogradsku maglu“, kao i za centralizaciju države, povezanu s „razaranjem Hrvatske“, koja je pod vodstvom Pribičevića kao ministra unutarnjih poslova Kraljevine SHS uslijedila nakon ujedinjenja.

Tako je, primjerice, *Obzor* Pribičevića nazivao „fanatikom centralizma i uništenja svih dosadašnjih razlika“ i optužio ga da svojom centralističkom politikom „izaziva anarhiju u upravi, destrukciju u privredi, nezadovoljstvo u politici i otpor na svim stranama države“, te da je „svojim odredbama i svojom politikom razmahao unutrašnju političku borbu, kad bi morali radi našeg međunarodnog položaja biti svi složni.“ Slovenci, Hrvati i „Srbi Crne Gore“ – kaže se u daljnjem tekstu – „stoput su izjavili da hoće sjedninje sa Srbijom, da hoće jednu državu, ali neće rekonstrukciju bivše Austrije, gdje bi Beograd igrao ulogu Beča ili Pešte, a mi bi imali namjesništvo u Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu i Cetinju“. Ujedinjenje se provodi „prema uputama Pribičevićeve stranke“, tvrdi autor nepotpisanog članka, pa kaže: „Srbija ostala je Srbija, tamo izlaze službene novine Kraljevine Srbije, ministarstvo je srpsko ministarstvo, prošireno sa zastupnicima naših zemalja. Vojvodinu se mimo utanačenja i mimo mirovnog ugovora anektiralo, a i Bosna i Hercegovina se pomalo anektira, dok se Hrvatsku i Slavoniju okupiralo, oduzimajući joj polako sve attribute državnosti.“⁸ Pribičević politika, odnosno centralistička politika Beograda – tvrdi *Obzor* u broju od 25. siječnja iste godine – „izaziva nezadovoljstvo“ i „bez nužde uništava autonomiju“. U tom kontekstu taj tadašnji najpoznatiji hrvatski dnevni list naziva centralizaciju države koju je Pribičević zajedno s Nikolom Pašićem i ostalim vodećim srbijanskim političarima nasilno provodio, potpuno nelogičnom jer „mi ne samo nismo osvojeni od Srbije, već smo jedva čekali da se možemo ujediniti sa Srbijom i bili smo puni nade da će sad biti sve ljepše i bolje nego što je bila ikad. kad tamo nezadovoljstvo je općenito [...]“⁹ Dan kasnije *Obzor* ukazuje na „povijesnu činjenicu“ da se „Kraljevina Hrvatska

⁸ *Obzor*, 16. veljače 1919, 3.

⁹ *Obzor*, 25. siječnja 1919, 3.

na temelju svog ustava, koji je stariji ne samo od nagodbe ugarsko-hrvatske, nego i od same habsburške monarhije [...], proglasila slobodnom i da je na temelju tog ustava stupila u kraljevstvo SHS pod uvjetima označenim u adresi i u odgovoru regenta [...].¹⁰ Uvijek iznova *Obzor* podsjeća Pribičevića da „nije provedena aneksija“, već ujedinjenje „dviju država“ i da „ova država nije proširena Srbija [...] te da ako hoćemo da postanemo evropska savremena država ne možemo rabiti metode Metternicha i Bacha“¹¹. Jednim od najvećih Pribičevićevih „političkih grijeha“ protiv Hrvatske *Obzor* je smatrao degradiranje Zagreba, „u kojem je neovisnost Jugoslavije provedena i proglašena“¹², na razinu običnog provincijskog grada, ali je koncem 1918. godine još gajio iluziju da „danas imademo federaciju između Srbije, Crne Gore i zemalja bivše Austrije“ i da „nije drukčije ni moguće“. „Držimo“ – piše *Obzor* – „da ni najžešći centralista neće zahtijevati, da se u trim zemljama svi zakoni i sve dojakošnje institucije dokinu i da se – recimo – zakoni kraljevine Srbije proglaše naprosto mjerodavni za cijelu državu SHS. To ne radi nijedna država niti onda, kad koju zemlju oružjem osvoji“.¹³

Ono što se hrvatskoj političkoj javnosti činilo nevjerojatnim, smatrali su srpski političari i kraljevski dvor samo po sebi razumljivim. Iako se u *Obzoru* o Kraljevini SHS pisalo kao o „našoj državi“, njegovo uredništvo se s tom državom očito dugo nije moglo ili željelo potpuno identificirati. To je vidljivo i iz stalne rubrike „Iz Države SHS“, koja je u tim novinama postojala do 3. srpnja 1921. godine, sedam dana nakon donošenja Vidovdanskog ustava.

U ovih nekoliko reprezentativnih citata iz *Obzora*, osim što se apostrofiraju i osuđuju „grobari hrvatske državnosti“, sadržani su svi bitni elementi većim dijelom tipičnog hrvatskog pogleda na stvaranje jugoslavenske države i na prvu jugoslavensku državu kao „(novu) tamnicu hrvatskog naroda“ koji se od tada do današnjih dana provlači kroz hrvatsku politiku, političku publicistiku i historiografiju, a koji je nakon osamostaljenja Hrvatske 1991. dodatno „izoštren“.

Hrvatski pogled na jugoslavensku državu jasno dolazi do izražaja već u „Dokumentima o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“ koje je 1920. izdao Ferdo Šišić¹⁴, iako se on sam vrlo brzo prilagodio novom jugoslavensko-unitarističkom duhu vremena i stavio se u službu nove državne historiografije.¹⁵ Na Šišićeve

¹⁰ *Obzor*, 26. siječnja 1919, 3.

¹¹ ENGELSFELD 1989, 57.

¹² ENGELSFELD 1898, 60. U svojim polemikama s eksponentima (beogradskog) centralizma *Obzor* često upotrebljava sintagmu „ujedinjenje Srbije s Jugoslavijom i Crnom Gorom“ i u tom kontekstu govori o „Jugoslavenima bivše Austrije“. Usp. Zagreb, 18. prosinca 1918, *Obzor*, 19. prosinca 1918, 2.

¹³ Zagreb, 21. prosinca 1918., *Obzor*, 22. prosinca 1918, 2.

¹⁴ ŠIŠIĆ 1920.

¹⁵ Usp. ŠIŠIĆ 1937.

Dokumente kasnije su se pozivali i opširno ih citirali i komentirali Josip Horvat¹⁶, Rudolf Horvat¹⁷, Ferdo Čulinović¹⁸, Vaso Bogdanov¹⁹, Bogdan Krizman²⁰, Trpimir Macan²¹ i ostali hrvatski povjesničari koji su se, s različitih ideoloških pozicija, „okomili“ na beogradski centralizam, „antihrvatsku politiku“ i „velikosrpsku hegemoniju“ u prvoj jugoslavenskoj državi. Kritički „hrvatski pogled“ na stvaranje jugoslavenske države i na njen politički razvoj doživio je svoju kulminaciju u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (1941-1945) kad se historiografija pretvorila u političku propagandu kojoj je osim glorificiranja i mitologiziranja „povjesnice hrvatskoga naroda“ glavna „zabava“ bila demoniziranje srpske i jugoslavenske povijesti i njenih glavnih protagonista.

Nakon sloma NDH i nastanka „Nove Jugoslavije“ hrvatski pogled na „Staru Jugoslaviju“ bio je utoliko kompatibilan sa službenim jugoslavensko-titoističkim ukoliko se kritički fokusirao na „hegemoniju velikosrpske buržoazije“, na beogradski centralizam, te na „monarhističku Jugoslaviju“ uopće – kao tamnicu KPJ i gušitelja „bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda i narodnosti“. Tako se Franjo Tuđman još kao ortodokсни komunist i titoist te promicatelj „bratstva i jedinstva“²² u svojoj doktorskoj dizertaciji „Uzroci krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941.“²³ mogao temeljito obračunati s „monarhističkom Jugoslavijom“ i njenom „antihrvatskom politikom“, i ostati pritom još uvijek moralno-politički podoban – kao direktor Instituta za historiju radničkog pokreta u Hrvatskoj u Zagrebu, iako je njeno tiskanje, kako piše Anđelko Mijatović, „po direktivi nekih partijskih osoba“ bilo spriječeno. Za vrijeme svog postupnog skretanja s linije „titoističkog pravovjerja“, a osobito nakon isključenja iz Saveza komunista Jugoslavije i za boravka u istražnom zatvoru, 1972-1973, Tuđman je svoju dizertaciju „dotjerivao i proširivao“, da bi ju 1974. „opet priredio za tisak“: u toj konačnoj verziji dizertacija je s izmijenjenim naslovom – „Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918-1941“ – objavljena 1993. godine i postala modelom „hrvatskog pogleda“ na Jugoslaviju.²⁴ Tuđmanova dizertacija, iako u svom prvotnom obliku sročena u „antiburžoaskom i klasnom stilu“, predstavlja klasičan primjer

¹⁶ HORVAT 1938; HORVAT 1936, 111-117.

¹⁷ HORVAT 1923; HORVAT 1942.

¹⁸ ČULINOVIĆ 1969.

¹⁹ BOGDANOV 1957.

²⁰ KRIZMAN 1972.

²¹ MACAN 1992, 384-412.

²² Usp. TUĐMAN 1960.

²³ Svoju dizertaciju Tuđman je obranio 1965. godine u Zadru kod Vase Bogdanova

²⁴ TUĐMAN 1993, knj. 1, 4-5. Riječ urednika [Anđelka Mijatovića]. Mijatović u svom predgovoru naglašava da Tuđman „na krizu u monarhističkoj Jugoslaviji prije svega gleda sa svoga domovinskog tla“. Ibid, 4.

građanskog, „domoljubnog“ pisanja povijesti, karakterističan za europsku historiografiju 19. stoljeća. Povijest prve jugoslavenske države, uključujući i nastanak i razvoj različitih južnoslavenskih nacionalno-integracijskih ideologija, prikazana je u ovom Tuđmanovom djelu kao neprekidna borba između dobra i zla, pri čemu su „hrvatski narod i njegovi velikani“ uvijek na strani dobra i uvijek u ulozi žrtve ili zavedenih, dok srpski ideolozi i političari, osim „časnih iznimaka“ iz „naprednih, socijalističkih“ krugova, predstavljaju utjelovljenje zla i uvijek su u ulozi tlačitelja „hrvatskog naroda“. Već na samom početku svoje dizertacije suprotstavlja Tuđman „zlog“ Vuka Stefanovića Karadžića („Srbi svi i svuda“ – osnovna ideja za stvaranje velike Srbije“, knj. 1, str. 22-24) „beskompromisnom borcu za hrvatsku nacionalnu neovisnost“, Anti Starčeviću („Odlučni otpor vlastitim i tuđim zabludama“, str. 25-32), da bi nastavio s demoniziranjem srpske politike („Svesrpska ideja – razlog zaoštavanja hrvatsko-srpskih odnosa“, str. 61-63, i „Srbi u službi bečko-peštanske politike protiv hrvatskih težnji“, str. 65-68) na jednoj, i glorificiranjem hrvatske na drugoj strani („Učvršćivanje Starčevićeve ideje o potpuno samostalnoj hrvatskoj državi“, str. 63-64; i „Starčevićanstvo – dominantna hrvatska ideja“, str. 96-97). Slikanje crno-bijelom tehnikom i podjelu na dobro i zlo nastavlja Tuđman i kad piše o procesu ujedinjenja („Radić za samostalnu hrvatsku pučku republiku“, str. 242-243, vs. „Srpski političari – pobornici centralističko-unitarističkog programa ujedinjenja“, str. 248-250; i „Proglašenje ujedinjenja – svršeni čin velikosrpskog državnog programa“, str. 250-255). Prikazujući konačno povijest prve jugoslavenske države, autor u mnoštvu naslova i podnaslova izražava svoju odbojnost prema državnoj tvorevini o kojoj piše i prezir prema njenim vodećim (srpskim) političarima („Svetozar Pribićević u službi velikosrpske unitarističke politike“, str. 237-239; „Velikosrpsko-pravoslavna politika radikalsko-demokratske vlade“, str. 354-355; „Jugounitarističke snage terorom se suprotstavljaju nacionalnim pokretima“, str. 369-373; „Predviđanje mogućnosti amputacije Hrvatske od ‘srpskih zemalja’“, str. 383-384), a na drugoj strani naglašava „žrtveni karakter“ hrvatske politike („Zločin u narodnoj skupštini²⁵ – povod općem hrvatskom revoltu“, str. 510-514; „Skupštinsko krvoproliće – novi uzrok i povod jačanja hrvatskih oslobodilačkih težnji“, str. 514-515; „Odras Radićeve smrti u jačanju hrvatskog jedinstva i povećanju državne krize“, str. 523-533). Na kraju prvog sveska Tuđman jedno poglavlje posvećuje politici „novog kursa u KPJ“, tj. zaokretu stranke od jugoslavensko-unitarističkog prema federalističkom programu u okviru kojeg je promatrano i „hrvatsko nacionalno pitanje“ (str. 562-584).

Druga knjiga Tuđmanove dizertacije koja se bavi razdobljem od 1929. do 1941, još više je nego prva u znaku suprotstavljanja „srpskog i jugoslavenskog političkog

²⁵ Beogradsku Narodnu skupštinu Tuđman piše malim slovom.

terora“ i „hrvatske žrtve“. To se ogleda u sljedećim naslovima: „Ideolozi jugoslavenskog unitarizma opravdavaju diktaturu“ (knj. 2, str. 18-23); „Šestojanuarska diktatura – režim bezakonja i terora“ (str. 40- 50); „Procesi, progonstva i ubojstva se nastavljaju“ (str. 57-58); „Kraljevina Jugoslavija – protudemokratska država“ (str. 137-138) vs. „Hrvatski iseljenici upoznaju svjetsku javnost o nasiljima /sic!/ beogradske diktature“ (str. 34-36); „Šufflayevo ubojstvo povod novim apelima i prosvjedima“ (str. 53-56); „Jačanje hrvatskog općenarodnog pokreta pod vodstvom HSS-a“ (str. 160-163); „Nužnost rješavanja hrvatskog pitanja“ (str. 250-251) i slično. Atentatu na kralja Aleksandra u listopadu 1934. u Marseillesu Tuđman posvećuje samo dvije stranice (126-128) i o tom događaju izvješćuje potpuno „neutralno“, bez ikakvog, inače uobičajenog, „moralno-političkog“ vrednovanja. U kontekstu moralno-političkog i ideološkog vrednovanja povijesnih osoba treba spomenuti i hrvatskog publicista i političara iz Bosne radikalne pravaške, antirspske i antijugoslavenske orijentacije Ivu Pilara kojega je Tuđman još u svoje titoističko doba takoreći ideološki adoptirao i u svojoj upravo citiranoj dizertaciji prikazao u iznimno pozitivnom svjetlu – kao predstavnika i promicatelja „samohrvatske politike“ i velikog protivnika „hrvatsko-srpskog jedinstva“.²⁶ Tuđmanov „opus magnum“ u cjelini predstavlja simbiozu titoističkog i „novog“ hrvatsko-državotvornog pogleda na „monarhističku Jugoslaviju“, nastalog u krugovima radikalne (neo)pravaške i (neo)ustaške emigracije, a koji je kasnije postao jezgrom „Tuđmanove doktrine“, odnosno ideje „pomirbe svih Hrvata“²⁷. Prikazivanje prve jugoslavenske države kao rezultata „protuhrvatske zavjere“ srpskih političara s ovu i s onu stranu Drine, te „naivnosti“ hrvatske politike onog vremena, ne predstavljaju, kako je već rečeno, u hrvatskoj historiografiji ništa originalno niti novo, ali je Tuđman svojim upravo citiranim djelom, kao i svojim ostalim povijesno-političkim spisima i govorima rehabilitirao radikalno pravaško

²⁶ TUĐMAN 1993, knj. 1, 149-153.

²⁷ Kao primjer za spomenutu neobičnu ideološku simbiozu neka posluže sljedeća dva citata iz citiranog djela:

1. Iz trećeg poglavlja, drugog sveska (*Poziv KPJ na rušenje diktature ustankom*): „Dok su građanske političke stranke ili surađivale s diktaturom ili zatečene njezinim udarom zauzele oporbenu i uglavnom pasivno stanovište, a separatistički se pokreti usmjerili na terorističke akcije i na vanjskopolitičke kombinacije, dotle je KPJ pozvala svoje članstvo i radni narod na oružanu revolucionarnu borbu protiv velikosrpske diktature i Aleksandrova apsolutizma.“ Usp. TUĐMAN 1993, knj. 2, 34.

2. O istom ustaškom „separatističkom pokretu“ koji se, kako se kaže u upravo citiranoj odi KPJ, „usmjerio na terorističke akcije“, piše Tuđman u prvom svesku u okviru petog poglavlja, odnosno njegovog odlomka pod naslovom *Skupštinsko krvoproliće – novi uzrok i povod jačanju hrvatskih oslobodilačkih težnji*, pa posredno citira jedan članak kasnijeg Poglavnika NDH, Ante Pavelića, iz pravaških novina *Hrvatsko pravo* od 17. i 24. studenoga 1928, u kojem se, između ostalog, kaže da se „hrvatsko pitanje“ više „ne može riješiti autonomijom“, nego da će ono biti „riješeno samo u slobodnoj Hrvatskoj“, te dodaje samo da Pavelić ovdje „izražava krajnje ekstremna gledišta“. Usp. TUĐMAN 1993, knj. 1, 514.

i (neo)ustaško demoniziranje Jugoslavije i učinio ga, kroz svoj politički utjecaj, potpuno prihvatljivim u suvremenoj hrvatskoj historiografiji. U skladu s novim duhom vremena u Hrvatskoj i glavnom strujom u hrvatskoj historiografiji, teoriju srpske zavjere, iako u nešto blažem obliku, zastupa i Hrvoje Matković u svojoj *Povijesti Jugoslavije* (1998), gdje već u podnaslovu odaje da se radi o „hrvatskom pogledu“²⁸. Glavni protagonist „zavjere“ i kod Matkovića je Svetozar Pribičević kojega karakterizira kao autoritarnog i beskrupuloznog političara koji je „zastupao ideju dogmatskog narodnog jedinstva i protivio se svakom rješenju koje bi čuvalo povijesne i nacionalne posebnosti Hrvata“²⁹. Proces ujedinjenja, s Pribičevićem u glavnoj ulozi, Matković prikazuje na sljedeći način:

„Od početka srpnja 1918. tekao je proces stvaranja regionalnih organizacija s programom jugoslavenskog jedinstva (u Splitu, Sušaku, Ljubljani), a početkom listopada došlo je i do osnivanja Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu, kao središnjeg nadstranačkog tijela svih Južnih Slavena u Monarhiji. Za predsjednika je izabran Anton Korošec, a za prvog potpredsjednika Ante Pavelić (stariji, nije identičan s ustaškim poglavnikom). Mjesto drugog potpredsjednika privremeno je ostalo nepopunjeno: bilo je predviđeno za predstavnika Hrvatsko-srpske koalicije [...] Vodeći oportunističku politiku, Koalicija je ostala izvan procesa nacionalne koncentracije sve do osnivanja Narodnog vijeća. Pridružujući se Vijeću, njezin vođa Svetozar Pribičević zauzeo je tada (polovicom listopada) mjesto drugog potpredsjednika. Trenutak ulaska Koalicije u zajedničko predstavničko tijelo Južnih Slavena u Monarhiji Pribičević je smišljeno odabrao, jer je sudbina Dvojne Monarhije tada već bila zapečaćena. Kako je njegova stranka – Hrvatsko-srpska koalicija – bila najjača stranka [tj. grupacija, jer se koalicija, dakako, sastojala od više stranaka – hrvatskih i srpskih – op. autora!] u Hrvatskom saboru, ubrzo je dobila prevagu u Narodnom vijeću, a Pribičević postaje njegova glavna politička figura [...] Formula je njegove politike bila: ostati na vlasti bez obzira na cijenu i na taj način sačuvati poziciju da se odlučuje u trenucima završetka rata [...] Mada je postao drugi potpredsjednik Narodnog vijeća, i većina i moć prešli su tada u njegove ruke, što je bilo fatalno za buduća zbivanja, posebno za Hrvatsku [...]

Država Slovenaca, Hrvata i Srba obuhvaćala je [virtualno – op. autora!] sve južnoslavenske zemlje u bivšoj Monarhiji i od svih činitelja, koji su sudjelovali u njezinu nastajanju, shvaćena je kao **provizorij** do konačnog formiranja jugoslavenske zajednice, tj. do ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom. Kako je Korošec

²⁸ MATKOVIĆ 1998. Autor je podnaslov „Hrvatski pogled“ mogao mirne duše izostaviti jer je to iz sadržaja više nego očito i jer je tadašnji predsjednik Republike osobno hrvatski pogled na Jugoslaviju dogmatizirao kao „hrvatsku istinu“, a hrvatska nacionalna i „državotvorna“, „teologizirana“ historiografija pod njegovim nadzorom u svoj „credo“ ugradila tu dogmu i svako odstupanje od nje proglasila (povijesnim) krivovjerjem.

²⁹ MATKOVIĆ 1998, 60.

bio u inozemstvu, a prvi potpredsjednik Vijeća Pavelić nedovoljno poduzetan, odlučni autoritativni i beskrupulozni Pribićević postao je ključna osoba Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Njegovo uspostavljanje veza s regentom Aleksandrom, Vrhovnom komandom srpske vojske, kao i članovima srpske vlade u Beogradu, imalo je posebno značenje u zbivanjima koja su uslijedila³⁰.

Ako se nakratko ostavi po strani teorija protuhrvatske zavjere, odnosno „fatalna uloga“ Svetozara Pribićevića i vodećih srbijanskih političara s kojima je on, kako se hrvatskoj historiografiji često naglašava, „cijelo vrijeme bio u dosluhu“ i vodio zapravo „njihovu politiku“³¹, ostaje činjenica da je na spomenutoj svečanoj sjednici Hrvatskog sabora 29. listopada 1918. jednoglasno prihvaćen „prešni prijedlog“ Svetozara Pribićevića „i drugova“ prema kojem se prekidaju sve državopravne veze s Austrijom i Ugarskom i **sve agende vlasti prenose sa Sabora na Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba**, te da se **Hrvatska, Slavonija i Dalmacija s Rijekom proglašavaju „nezavisnom državom“** koja „prema načelu narodnosti, a na temelju narodnog jedinstva stupa u suverenu Državu S[lovenaca], H[rvata] i S[rba] na cijelom etnografskom području tog naroda bez obzira na teritorijalne i državne granice u kojima Slovenci, Hrvati i Srbi žive“³².

Protuprijedlog Stjepana Radića, podnesen na sjednici Narodnog vijeća od 28. listopada 1918, ciljao je na konfederalno rješenje: proglašenje Banske Hrvatske „suverenom državom“, kao sastavnim dijelom Države SHS. „Nijedna vojska, ni prijateljska, srpska, francuska, engleska, američka, kao ni neprijateljska, ne smije doći na naše područje“³³ – zahtijevao je Radić i time potpuno ignorirao tadašnju političku i vojnu situaciju u virtualnoj „Državi SHS“ i njenom susjedstvu, kao i konkretnu politiku velikih sila nakon Prvog svjetskog rata.

Radićevim predodžbama uvelike je odgovarala federalna struktura Države SHS, s pokrajinskim vladama za nekadašnje habsburške krunovine Hrvatsku i Slavoniju, te Dalmaciju, kao i za Bosnu i Hercegovinu i slovenske pokrajine. Hijerarhija vlasti u Državi SHS izgledala je ovako: Plenum Narodnog vijeća SHS predstavljao je vrhovnu zakonodavnu, a Središnji odbor izvršnu vlast, dok je Predsjedništvo Narodnog vijeća preuzelo ulogu privremene vlade. Ovim organima centralne vlasti bile su podređene spomenute pokrajinske vlade, kao i pokrajinska narodna vijeća u Ljubljani, Sarajevu i Novom Sadu.³⁴

³⁰ MATKOVIĆ 1998, 49-50. Pribićevićeva skepsa prema Narodnom vijeću bila je s realno političkog i psihološkog stajališta potpuno razumljiva jer je Narodno vijeće kao jedna vrsta paralelne vlasti predstavljalo konkurenciju njegovoj „vladajućoj koaliciji“ u Saboru, sve dok Pribićević i koalicija nisu ušli u Narodno vijeće i preuzeli kormilo i u njemu. Više o Matkovićevoj ocjeni Pribićevića kao političara, o njegovoj ulozi u procesu ujedinjenja, te o „antihrvatskoj zavjeri“ vidi u: MATKOVIĆ 1972.

³¹ ENGELSFELD 1989, 13.

³² ŠIŠIĆ 1920, 195.

³³ JANKOVIĆ/KRIZMAN 1964, 396.

³⁴ BANAC 1987, 127-129; ENGELSFELD 1989, 15.

Teoretski je i Vojvodina bila dio Države SHS, ali je praktički bila izvan nje. U Novom Sadu osnovan je Srpski narodni odbor koji je priznavao Narodno vijeće kao vrhovnu vlast, ali su konačno prevagnule one političke snage koje su se zalagale za neposredno sjedinjenje Vojvodine sa Srbijom, a koje je podržavao i S. Pribićević. Tako je 25. studenoga 1918. tzv. Velika narodna skupština u Novom Sadu velikom većinom donijela odluku o priključenju nekadašnje „Srpske Vojvodine“ odnosno „Južne Ugarske“ Kraljevini Srbiji, čime se praktički ignorirala odluka o ujedinjenju koju je dan ranije donijelo Narodno vijeće u Zagrebu³⁵. Na sličan način priključena je Srbiji, nakon detronizacije dinastije Petrović Njegoš, i Kraljevina Crna Gora. I u Bosni i Hercegovini došlo je pod utjecajem srpske vlade faktično do odcjepljenja pojedinih općina od Države SHS i njihovog neposrednog priključenja Srbiji i prije odluke Narodnog vijeća u Zagrebu o sjedinjenju sa Srbijom. Odluke o neposrednom sjedinjenju sa Srbijom donijela su mjesna odnosno regionalna narodna vijeća Banja Luke, Konjica, Srebrenice, Bijeljine, Livna i nekih drugih bosanskohercegovačkih općina, s tim da je banjalučko Narodno vijeće, koje nije priznavalo ni sarajevsko ni zagrebačko središnje vijeće, donijelo odluku o izravnom pripojenju čitave Bosne i Hercegovine Srbiji.³⁶

Ako se ima na umu sve spomenuto i ako se uzme u obzir da provizorna Država SHS nije imala svoju vojsku, a njeni središnji organi vlasti nisu imali kontrolu nad „zacrtanim“ teritorijem, te da nije bila međunarodno priznata, onda se može govoriti samo o fiktivnoj ili virtualnoj državi. U takvoj situaciji vođeni su početkom studenoga 1918. pregovori između čelnika Narodnog vijeća (Korošec), Jugoslavenskog odbora (Trumbić) i srpske vlade (Pašić) koji su rezultirali Ženevskom deklaracijom prema kojoj je nova zajednička jugoslavenska država trebala biti (kon)federalno uređena, makar samo u prijelaznom razdoblju – do donošenja ustava. Pašić, koji je deklaraciju potpisao pod pritiskom francuskih i britanskih političara, u smislu „zajedničkog nastupa svih jugoslavenskih političara“ prema drugim državama, bio je svjestan činjenice o realno nepostojećoj Državi SHS, pa je ubrzo nakon potpisivanja deklaracije istu proglasio ništavnom i za srpsku vladu bespredmetnom.³⁷ Hrvatski su političari Ženevsku deklaraciju, razumije se, sma-

³⁵ ENGELSFELD 1989, 15.

³⁶ ENGELSFELD 1989, 15-16, osobito bilješka 20.

³⁷ O Ženevskom sporazumu sa srpskog stajališta pisao je list *Severna Srbija* iz Novog Sada 1925. godine: „Borba se vodila s velikim ogorčenjem. U Ženevi je g. N. Pašić silom prilika bio privođen, da potpiše odluku o stvaranju dvehu država, jedne s vladom u Zagrebu, a druge sa vladom u Beogradu, koje bi imale neku zajedničku vladu u Parizu. Pošto je glavno bilo da se izglasa ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu, jer su to tražili naši saveznici kao uslov da bi se moglo odobriti osnivanje nove države, g. Pašić je prihvatio Ženevski sporazum, koji je bio priznanje narodnog jedinstva, i ako nije davao jedinstvenu državu, za koju su Srbi išli u boj“. Usp. „Značaj 25. novembra 1918. Razmatranja povodom sedme godišnjice ujedinjenja Srpske Vojvodine sa Srbijom“, *Severna Srbija*, 22. studenoga 1925, 1.

trali pravno valjanom, a u hrvatskoj historiografiji se kasnije uvriježilo mišljenje da je spomenutom deklaracijom zapravo „zasnovana jugoslavenska država“³⁸, ali – kako naglašava Matković – „Pašić se nije mogao pomiriti s činjenicom da će Srbi u novoj državi biti izjednačeni s ostalim narodima [...]“³⁹, pa je na kraju pobijedila centralistička koncepcija i ujedinjenje je 1. prosinca 1918. provedeno prema „srpskom modelu“.

Osim oštre kritike, upućene na adresu Pribičevića, Pašića i ostalih (nad)moćnih srpskih političara koji su diktirali uvjete ujedinjenja, u hrvatskoj se historiografiji „vlastitim“ političarima predbacuje prevelika popustljivost prema Beogradu, pa se u tom kontekstu osobito naglašava da se Adresom, kojom se predvodnik izaslanstva predsjedništva Narodnog vijeća u Beogradu, Ante Pavelić (stariji⁴⁰) 1. prosinca 1918. obratio regentu Aleksandru koji je „svečano“ proglasio novonastalo Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, praktički prepustilo „političku inicijativu [...] i svu vlast“.⁴¹ Formalno proglašenje ujedinjenja u Beogradu bilo je, kako se s pravom naglašava u hrvatskoj historiografiji, jednostrani akt jer je uvjete ujedinjenja *de facto* diktirao regent odnosno službeni Beograd, a predstavnici Narodnog vijeća iz Zagreba primili su samo na znanje regentovu odluku o ujedinjenju.

Nova „tamnica hrvatskoga naroda“?

Nema sumnje da su srpski političari, pobornici centralizma, u novonastalom Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uspjeli provesti svoju koncepciju „zajedničke države“ i time izigrati svoje potencijalne partnere na hrvatskoj strani kao i sve ostale zagovornike federalističke koncepcije. Svetozar Pribičević bio je ne samo jedan od ključnih političara u procesu ujedinjenja, nego i u novostvorenoj državi, kao prvi ministar unutarnjih poslova, u odlučujućoj fazi nove države (od prosinca 1918. do veljače 1920), nakon prestolonasljednika, kasnijeg kralja Aleksandra, vjerojatno najmoćniji čovjek u državi. On je ujedinjenje, po njegovom mišljenju, „jednog jugoslavenskog naroda“ u jednoj državi, provodio takoreći na Bismarckov način – „krvi i željezom“, što je osobito u Hrvatskoj, iz razumljivih razloga, izazvalo burne reakcije i formiranje fronta otpora oko Radićeve Hrvatske pučke seljačke stranke. Kasnije je Pribičević kao ministar obrazovanja u različitim kabinetima do srpnja 1925. godine nastavio djelo koje je kao ministar unutarnjih

³⁸ MATKOVIĆ 1998, 52.

³⁹ MATKOVIĆ 1998, 52.

⁴⁰ Ante Pavelić (stariji), član Starčevićeve Hrvatske stranke prava, prije ujedinjenja jedan od ključnih hrvatskih političara Hrvatsko-srpske koalicije u Saboru, često se u literaturi – pomalo nerespektabilno – naziva „zubarom“, da bi ga se razlikovalo od istoimenog radikalnog pravaša („pravnik“) i kasnijeg ustaškog poglavnika NDH.

⁴¹ GOLDSTEIN 2008, 26.

poslova započeo – indoktrinaciju „naroda“, a osobito mladeži u smislu integralnog jugoslavenstva i unitarizma. Zanimljivo je da je Pribičevića na mjestu ministra obrazovanja naslijedio njegov najljući protivnik i ideološki antipod Stjepan Radić, koji međutim u kratkom vremenu od šest mjeseci (od studenoga 1925. do travnja 1926), koliko je sjedio na ministarskoj stolici, nije mogao, a nakon „pomirenja“ s Pašićem očito niti htio, zaveslati u suprotnom smjeru od Pribičevića, ali je zato uspio na sebe navući bijes slovenskih političara i intelektualaca jer je – iz „pro-računskih razloga“ – namjeravao ukinuti Sveučilište u Ljubljani, osnovano tek 1919, dakle u novoj državi.

Vodećem hrvatskom političaru onog vremena, dalmatinskom pravašu Anti Trumbiću, bilo je nakon dugotrajnih i kontroverznih diskusija od strane srpskih političara odmah nakon ujedinjenja „prepušteno“ Ministarstvo vanjskih poslova, jer je kao nekadašnji predsjednik Jugoslavenskog odbora bio izvrstan poznavalac zapadne politike i diplomacije, ali je na tom položaju, s kojeg je odstupio već krajem 1920, bio u sjeni Svetozara Pribičevića na jednoj i Nikole Pašića, koji ga je kao šefa diplomacije naslijedio, na drugoj strani (Pašić je na mirovnoj konferenciji u Parizu preuzeo inicijativu u vanjskoj politici nove države). Pašića je opet sam Aleksandar držao pod kontrolom, jer ga je, i to ne bez razloga, smatrao svojim najopasnijim konkurentom u borbi za apsolutnu vlast u državi.⁴² Zanimljivo je da su u današnjoj Hrvatskoj oni „državotvorni“ političari i novinari neopravaške orijentacije koji najviše demoniziraju Pribičevića kao simbol „srpskog centralizma“ i srpske politike u Jugoslaviji uopće, najljući protivnici svake regionalizacije i federacije, jer bi to po njihovom mišljenju značilo „razbijanje Hrvatske“. Na isti način razmišljao je i Pribičević, barem do 1927. godine, samo što je on tada „branio“ jedinstvo „jugoslavenske nacije“ i države i pritom se pozivao na „narodni osjećaj“, prema kojem država treba biti „jedinствена ili kako se to ljepše kaže jednostavna, a ne da bude kombinovana i složena.“ Pribičević je, dakle, smatrao da je „narodno jedinstvo [...] preduvjet postojanja jugoslavenske države“, a koju može „osnovati samo jedan jedinstveni narod“⁴³, ali je pritom uvelike ignorirao političku stvarnost nepostojanja jedinstvene nacije kako ju je on zamišljao, odnosno otpor njegovoj koncepciji nacionalne i državne integracije.⁴⁴

Imenovanje Pribičevića ministrom unutarnjih poslova zagovarao je, usput rečeno, poznati hrvatski liberalni političar iz Dalmacije Josip Smodlaka, s argumentom da on (Pribičević) „poznaje prilike u cijeloj državi“ i da bi predstavljao „most između Srba i Hrvata“ jer kao „ovejani Srbin [ima] povjerenje srpstva, a kao vođa Hrvatsko-srpske koalicije koja je vodila dugogodišnju borbu braneći prava Hrvatske, [i] povjerenje Hrvata“. Osim toga – kaže Smodlaka – „ministar

⁴² GOLDSTEIN 2008, 33; MATKOVIĆ 1998, 70-71 i 87.

⁴³ GOLDSTEIN 2008, 33.

⁴⁴ BANAC 1987, 165-167 i 209-211.

unutarnjih poslova treba dobro poznavati prilike u zemljama koje su bile pod bivšom Austro-Ugarskom, jer u tim krajevima ima elemenata koji nisu oduševljeni narodnim ujedinjenjem [...] te se sada pribiru i postaju sve otvoreniji i smjeliji i baš ministar unutarnjih poslova trebao bi da primijeni sva sredstva i sve načine koji tamo vrijede da ih suzbije, a to čovjek iz Srbije ne bi mogao.⁴⁵

Nakon što su, ne samo u hrvatskoj historiografiji, odavno rasvijetljeni razlozi zbog kojih poslije Prvog svjetskog rata nije bilo moguće realizirati „hrvatski model“ jugoslavenske države, ili barem postići kompromis koji bi koliko-toliko zadovoljio hrvatske zahtjeve za autonomijom ili respektiranjem „hrvatske državnosti“ u novoj zajedničkoj državi, uz sve ovdje više puta spominjane i analizirane popratne pojave demoniziranja srpske i „jugounitarističke“ politike, postavlja se pitanje mogućih alternativa jugoslavenskoj koncepciji (nacionalne) integracije u tadašnjim prilikama. Činjenica je da su sve tadašnje hrvatske stranke i svi političari, osim nekolicine marginalaca radikalno pravaške provenijencije, ujedinjenje sa Srbijom, i stvaranje jugoslavenske države smatrali u danim okolnostima jedinom realističnom i mogućom opcijom. Razloge za to treba tražiti u prvom redu u nezavidnom položaju u kojem su se hrvatske zemlje našle neposredno nakon raspada Austro-Ugarske i svršetka Prvog svjetskog rata. O tome piše Ivo Goldstein: „Nepriзнata u svijetu, prestrašena talijanskim napredovanjem, izložena manipulacijama, spekulacijama i diplomatskim igrama, bez vlastite oružane sile, Država Slovenaca, Hrvata i Srba bila je prisiljena na hitne korake [...] Kako su nestankom Austro-Ugarske i austrougarske jedinice izgubile svaki legitimitet, tako je prostor Države SHS ostao bez regularne vojske i policije. Stoga su na taj prostor počele ulaziti i srpska i talijanska vojska, kao članice savezničke koalicije. Načelno, time se nisu prejudicirala trajna rješenja, ali je bilo jasno da će se ona u budućnosti iznalaziti na temelju stanja na terenu, dakle i na temelju svršenog čina.“⁴⁶ Drugim riječima, nad Hrvatskom je tada, pokraj svih drugih nevolja, visio i Damoklov mač amputacije znatnog dijela njenih povijesnih teritorija koje je Antanta u tajnom Londonskom ugovoru, sklopljenom u travnju 1915, Italiji za ulazak u rat na njejoj strani obećala, između ostalog, Istru, sjevernu Dalmaciju i najveći dio jadranskih otoka. Osim toga, istim ugovorom Srbiji i Crnoj Gori bila je obećana jadranska obala južno od Neretve, pa bi prema tome Hrvatskoj preostao

⁴⁵ ENGELSFELD 1989, 36.

⁴⁶ GOLDSTEIN 2008, 16 i 25. Dana 3. studenoga 1918. potpisano je primirje između Austro-Ugarske i Italije. O posljedicama tog primirja za Dalmaciju i čitavu Hrvatsku piše Neda Engelsfeld: „Prema potpisanim primirju Italija je dobila pravo da kao saveznički mandatar zaposjedne ne samo teritorij koji je bio priznat Londonskim ugovorom, već i sve one strateške točke u Austro-Ugarskoj, i to na vrijeme koje je potrebno da bi se na njima održao red, to je značilo da je Italija mogla zaposjesti bilo koji dio teritorija Države SHS pod izgovorom održanja reda. 4. studenoga 1918. ugovor o primirju je stupio na snagu i talijanska vojska počinje okupaciju dijela područja Države SHS.“ Usp. ENGELSFELD 1989, 26. Vidi također ŠIŠIĆ 1920, 16.

samo dio obale od Zadra do ušća Neretve. Time su sile Antante tada isključile stvaranje („velike“) južnoslavenske države.⁴⁷

Dok su talijanske trupe okupirale „samo“ dijelove Istre i Dalmacije, srpska vojska bila je prisutna praktički na cijelom teritoriju Države SHS, „dijelom pozvana od Narodnog vijeća, dijelom otposlana od srpske vlade da sačuva za Srbiju dijelove s mješovitim stanovništvom u slučaju da se ujedinjenje ne bi moglo provesti prema ideji srpske vlade“.⁴⁸ Stoga je razumljivo da „neodgodivo“ sjedinjenje sa Srbijom tada nisu zagovarali samo ključni srpski političari u Zagrebu, s Pribičevićem na čelu, nego i većina hrvatskih političara iz Dalmacije. Ante Trumbić je, prema vlastitim riječima, 1918. bio za jugoslavensku državu jer je htio sačuvati Hrvatsku.

Nakon formiranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, Londonski ugovor nije mogao biti potpuno proveden u djelo zato što je Srbija, isto kao i Italija, u ratu bila na strani Antante, pa se Italija prema svojoj saveznicu u njenom „proširenom obliku“ nakon rata nije mogla niti smjela ponašati kao prema neprijateljskoj državi. Važnu ulogu igrala je pritom i politika američkog predsjednika Wilsona, koji se zalagao za to da južnoslavenski narodi iz nekadašnje Austro-Ugarske ne budu tretirani kao gubitnici i da im se prizna pravo na „samoodređenje“. Tako je Italiji Rapallskim ugovorom 1920. konačno pripao samo manji dio teritorija obećanog Londonskim ugovorom, naime Istra, Zadar te otoci Cres, Lošinj, Ilovik, Lastovo i Palagruža.⁴⁹ Rimskim sporazumima između Kraljevine SHS i Italije 1924. Italiji je pripojena i Rijeka.

Ivan Meštrović, koji je prije Prvog svjetskog rata u svojim kiparskim djelima uvijek ječao kosovski mit i vodeću ulogu Srbije u tada priželjkivanom jugoslavenskom ujedinjenju držao logičnom i poželjnom, a kasnije kao član Jugoslavenskog odbora postao prema svojoj vlastitoj ideji više nego skeptičan, zastupao je i nakon razočaranja u prvoj i drugoj jugoslavenskoj državi, a osobito nakon bolnog iskustva s Nezavisnom Državom Hrvatskom koja se sama rado prezentirala kao jedina prava alternativa „jugoslavenskoj tamnici hrvatskog naroda“, mišljenje da se jugoslavenskom ujedinjenju 1918. kao i stvaranju „nove Jugoslavije“ nakon Drugog svjetskog rata ima zahvaliti to da su „danas svi hrvatski krajevi okupljeni u jednoj državi i da su danas uz Trojednicu i Istra i Rijeka u Republici Hrvatskoj“.⁵⁰

⁴⁷ GOLDSTEIN 2008, 32. O prisutnosti talijanske vojske u Dalmaciji, Istri i Primorju koncem 1918. godine vidi: „Dogadjaji na Jadranu“, *Obzor*, 7. studenoga 1918, 1; „Talijanska okupacija“, *Obzor*, 8. studenoga 1918, 1; „Italija-Jugoslavija“, *Obzor*, 14. studenoga 1918, 1; „Talijanska okupacija. Talijani će isprazniti Rijeku“, *Obzor*, 19. studenoga 1918, 1; „Pljačkaški pohod Talijana na našem primorju“, *Obzor*, 22. studenoga 1918, 1; „Talijanska okupacija“, *Obzor*, 24. studenoga 1918, 1.

⁴⁸ ENGELSFELD 1989, 26.

⁴⁹ GOLDSTEIN 2008, 27.

⁵⁰ Citirano prema GOLDSTEIN 2008, 28.

Kamo je odvelo oživotvorenje alternativne koncepcije „suverene hrvatske države njenim prirodnim i etničkim granicama“ pokazala je, uostalom, povijest od 1941. do 1945. godine.

„Hrvatski pogled“ Hrvoja Matkovića na Jugoslaviju, reprezentativan za današnju, politički korektnu hrvatsku „državnu“ historiografiju, kaže da je u novoj državi, stvorenoj koncem 1918, „ideja neoblikovanog jugoslovenstva kao takvog, poprimala [...] sve više karakter dogme u koju se mora vjerovati. Svaka sumnja ili racionalno objašnjenje sadržaja toga pojma“ – piše Matković – „smatralo se politički štetnim i opasnim. Narodi, formirani kao kategorije na određenom stupnju razvitka, vraćaju se na stadij plemena [...]“.⁵¹

Bez obzira na to što bi se ova kritika isto tako opravdano mogla i morala uputiti na adresu hrvatske državne doktrine od 1991. do danas, koja „svaku sumnju i racionalno objašnjenje sadržaja“ pojma hrvatstvo, odnosno hrvatsko domoljublje smatra „politički štetnim i opasnim“ i demonizira ih kao jugonostalgiju, nije točno da se (tek) dogmatiziranim unitarističkim jugoslovenstvom, odnosno indoktrinacijom u tom smislu u novoj državi „narodi, formirani kao kategorija na određenom stupnju razvitka, vraćaju na stadij plemena“ („troimeni odnosno troplemenski narod Srba, Hrvata i Slovenaca“). U svim relevantnim publikacijama neposredno prije, u samom procesu jugoslovenskog ujedinjenja, te neposredno nakon njega, kao i u svim deklaracijama i službenim dokumentima koji se tiču ujedinjenja govori se o „jednom, troimenom narodu, iste krvi i jezika“ (podvukao autor) u kojem se odražava „ideja neoblikovanog jugoslovenstva“, a time i nejasnoća i isprepletenost različitih, nedorečenih koncepcija nacionalne i državne integracije. Evo nekoliko primjera za to:

Iz Krfske deklaracije (1917.):

*Pre svega, predstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca ponovo i najodsudnije naglašavaju da je ovaj naš troimeni narod jedan te isti po krvi, po jeziku, govornom i pisanom, po osećajima svoga jedinstva, po kontinuitetu i celini teritorija, na kojoj nepodvojeno živi, i po zajedničkim životnim interesima svoga nacionalnog opstanaka i svestranog razvitka svoga moralnog i materijalnog života.*⁵²

Iz dokumenta o proglašenju Države Slovenaca, Hrvata i Srba, 29. listopada 1918. u Zagrebu:

Dalmacija, Hrvatska, Slavonija s Rijekom proglašuju se posve nezavisnom državom [...] prema Ugarskoj i Austriji, te prema modernom načelu narodnosti, a na temelju narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupaju u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi.*⁵³

⁵¹ MATKOVIĆ 1998, 27.

⁵² MACAN 1992, 438.

⁵³ MACAN 1992, 442.

Iz govora Stjepana Radića na sjednici Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu, 24. studenoga 1918:

*I vi mislite da je to dosta govoriti da smo mi Hrvati, Srbi i Slovenci jedan narod zato što govorimo **jedan jezik***,⁵⁴ pa da zato moramo imati i jednu centralističku državu [...]*

*Što se tiče **jezičnog** narodnog jedinstva, **mi smo svi Slaveni po jeziku zapravo jedan narod****. Pitajte stotine tisuća naših vojnika i zarobljenika koji su prošli Galiciju, Ukrajinu, Poljsku, Rusiju, Dobrudžu, Slovačku i Srbiju. Svi će vam reći da u svim tim zemljama živi ili, bolje, da se pati jedan jedini narod slavenski.⁵⁵ Vas ima dosta koji dobro znaju da sam ja javno i otvoreno, odlučno i neustrašivo branio naše narodno jedinstvo – jedinstvo svih južnih Slavena, a napose Hrvata i Srba*.⁵⁶

Iz Adrese delegacije Narodnog vijeća SHS regentu Aleksandru I. prosinca 1918:

*Neka živi čitav naš ujedinjeni Srpsko-Hrvatsko-Slovenački narod!*⁵⁷

5. Iz Rezolucije Starčevićeve Stranke prava 5. lipnja 1918:

Narod Hrvata, Srba i Slovenaca jest pod tri imena jedan isti narod*. Dosljedno tomu, upirući se u pravo narodnog samoodređenja: 1. Tražimo ujedinjenje i slobodu u narodnoj državi Slovenaca, Hrvata i Srba * [...] 2. Tražimo za državu Slovenaca, Hrvata i Srba čitav teritorij, na kome u neprekidnom kontinuitetu živi naš narod*, jamčeći inorodnim manjinama kulturnu samoupravu. Tom našem narodnom teritoriju neotuđivo pripadaju obale, luke i otoci sjevernog i istočnog Jadrana.⁵⁸

6. Iz proglasa Čiste stranke prava od 2. prosinca 1918:

Stranka prava izjavila se je jur za ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba u jednu nezavisnu slobodnu državu* s uvjerenjem da se odluka o tomu ujedinjenju imade prepustiti slobodnoj volji cjelokupnog naroda*.⁵⁹

Ideologiju „narodnog jedinstva“, s odgovarajućom, „politički korektnom“ terminologijom preuzeo je i najveći dio katoličkog klera u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a njegov manji, radikalno pravaški orijentiran dio, s tadašnjim saraevskim (vrhbosanskim) nadbiskupom Josipom Stadlerom (1843-1918), sanjao je o „velikoj Hrvatskoj“ u okviru Austro-Ugarske koja bi se sastojala od Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre i Bosne i Hercegovine.⁶⁰

⁵⁴ O kontroverzama oko pitanja „zajedničkog jezika“ vidi IVANIŠEVIĆ 2010.

⁵⁵ RADIĆ 1971, 324.

⁵⁶ RADIĆ 1971, 334. Radić pri kraju svog govora kaže da smo „mi [...] tri brata, Hrvat, Slovenac, Srbin, a **nismo jedno**“ i time samo potvrđuje nedorečenost i nejasnoću svoje koncepcije „narodnog jedinstva“.

⁵⁷ MACAN 1992, 451.

⁵⁸ MACAN 1992, 441-442.

⁵⁹ MACAN 1992, 451. * podvukao autor.

⁶⁰ GOLDSTEIN 2008, 13.

Iz upravo citiranog jasno se može iščitati da ni alternativne koncepcije nacionalne i državne integracije, čak ni ona Čiste stranke prava, nisu bile antijugoslavenske, te da su i one u duhu tadašnjeg vremena težile stvaranju više ili manje kroatocentrične „jugoslavenske nacionalne države“⁶¹. Drugim riječima, „alternativni model“ Države Slovenaca, Hrvata i Srba koji je počivao na nekadašnjoj trijalističkoj koncepciji iz vremena Habsburške Monarhije, kao i onaj „Samostalne Države Dalmacije, Hrvatske i Slavonije s Rijekom“, da su kojim slučajem i zaživjeli, bili bi, slično kao i Kraljevstvo SHS – kao samodefinirane nacionalne države – konfrontirani s problemom „nacionalnog (ne)jedinstva“. Slovenski političari, iako su se u bečkom Carevinskom vijeću pozivali na hrvatsko državno pravo – iz taktičkih razloga – ne bi sigurno bili spremni prihvatiti velikohrvatski, odnosno kroatocentrični model zajedničke države, a o srpskim političarima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini da se i ne govori. U praksi, dakle, niti jedan alternativni model ne bi bio ostvariv bez stanovitog centralizma ili majorizacije jednog od „elemenata troimenog naroda“ i „inorodnih manjina“. Hipotetička „suverena hrvatska država“ po mjeri radikalnih pravaša, u kojoj bi „Hrvat bio svoj na svom“, ne bi se sa sigurnošću u pogledu strukture i načina vladanja bitno razlikovala od Karađorđevićeve, Pribićevićeve i Pašićeve centralizirane „proširene Srbije“. Svim spomenutim koncepcijama bio je zajednički ideal „nacionalne države“ i „narodnog jedinstva“, ali su oni bili različito definirani, ili bolje rečeno, nisu bili jasno definirani, kao što je to uostalom i u klasičnoj jugoslavenskoj ideologiji Račkog i Strossmayera bio slučaj.⁶²

Budući da se u svim citiranim dokumentima govori o jednom ili „ujedinjenom“ narodu, i u istom dahu o „potpunoj ravnopravnosti“, s pravom se postavlja pitanje, tko je s kim trebao biti ravnopravan?⁶³ Bilo kako bilo, krajem 1918. „beogradska magla“ nije sigurno bila najgušća od svih u koje su „hrvatske političke guske“ (teoretski) mogle zalutati, da su ih, kojim slučajem, predvodili radikalni pravaški sanjari.

⁶¹ Stjepan Radić u svom povijesnom govoru 24. studenoga 1918, ali inače, nije zapravo nudio neku novu koncepciju koja bi bila alternativa ujedinjenju sa Srbijom, jer je on to ujedinjenje i sam predlagao, ali ne „na brzinu“ i pod uvjetima koje su diktirali beogradski političari i Svetozar Pribićević. Radićev govor ostavio je, međutim, mnoga pitanja u vezi s poželjnim hrvatskim, odnosno „njegovim“ uvjetima ujedinjenja otvorenim, kao npr.: što je on mislio kad je rekao da prije ujedinjenja treba pitati svakog od „tri brata“? Ako je Hrvatski sabor i Srpsku skupštinu smatrao legitimnim, iako nerezultativnim predstavništvima „te braće“, koliko bi se, po njegovom mišljenju, „magla“ bila prorijedila da se Hrvatski sabor, koji je ranije donio odluku o ujedinjenju i istovremeno sve svoje ovlasti prenio na Narodno vijeće, još jednom sastao i raspravljao o odluci Središnjeg odbora da se ode u Beograd, kad se dobro zna da je Koalicija u Saboru imala uvjerljivu većinu i da bi odluka Središnjeg odbora ionako bila sankcionirana? Da je Sabor, dakle, izričito legitimirao spomenutu odluku, tko bi onda bio krivac za (nešto kasniji) odlazak „gusaka u (beogradsku) maglu“?

⁶² GROSS 2004.

⁶³ O nejasnoćama i protuslovljima u ideologiji „narodnog jedinstva“ vidi BANAC 1987, 101-116.

U skladu s tradicionalnom pravaškom ideologijom i mitom o stoljetnom kontinuitetu hrvatske državnosti, većina hrvatskih povjesničara i danas tvrdi da je Hrvatska (tek) „ulaskom u jugoslavensku državu izgubila svoju državnost“⁶⁴, a istovremeno optužuje „Austriju“ i Habsburgovce, kao i „Mađare“, da su tu istu državnost uvelike ignorirali. Činjenica je da u okviru Habsburške Monarhije o hrvatskoj državi nije moglo biti govora. Jedina dva državna entiteta bila su – od Nagodbe 1867. – (velika) Austrija i (velika) Ugarska, iako u međunarodnoj pravnoj historiografiji ni to nije neosporno. Ugarska se u svakom slučaju od Nagodbe do 1918. jasno razvijala u smjeru klasične (mađarske) nacionalne države – s „jednim političkim narodom“, dok je austrijski dio Monarhije (Cislajtaniya) po svom Ustavu bio takoreći savezna država (teoretski) ravnopravnih naroda, odnosno „plemena“. Ono što se obično u hrvatskoj historiografiji i politici naziva hrvatskom državnosti, bila je stanovita autonomija koju je nekad Trojedina Kraljevina u okviru „jedininstvenog Austrijskog carstva“, a nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe krunovine Hrvatska i Slavonija, s nekim atributima državnosti, „uživale“ u ugarskom dijelu Monarhije, a koju su ulaskom u novu jugoslavensku državu zaista potpuno izgubile – ukidanjem banske vlasti i raspuštanjem Sabora kao simbola (u praksi vrlo ograničene) hrvatske autonomije. Objektivno gledano, Hrvatska, odnosno jedan njen dio imao je od Nagodbe nadalje jedinstven status zasebne političke nacije u okviru (Austro)-Ugarske. Hrvatska vladajuća politička elita ondašnjeg vremena, koja se do danas u nacionalnoj historiografiji demonizira kao „mađaronska“, postigla je Nagodbom ono što nije uspjelo ni daleko većim i utjecajnijim nacionalnim političkim elitama Dvojne Monarhije, kao poljskoj ili češkoj. Te činjenice postala je hrvatska politička javnost svjesna najkasnije poslije Vidovdanskog ustava.⁶⁵

Dvije političke kulture

U novoj, u svakom pogledu heterogenoj jugoslavenskoj državi, sukobile su se (najmanje) dvije različite političke tradicije i kulture, a djelomično i dva različita, kroz povijest nastala mentaliteta. Preko svega toga prebačen je prije, za vrijeme i

⁶⁴ MATKOVIĆ 1998, 11.

⁶⁵ Karakterističan za tradicionalnu, a i današnju hrvatsku državotvornu historiografiju (i ne samo za nju) jest njen bijeg u „slavnu prošlost“, u kojoj se prema istoj – kako je to Friedrich Nietzsche formulirao u svojoj kritici povijesne „antiznanosti“ – „jedino isplatilo živjeti“. U tom kontekstu treba spomenuti osobito mit o „samostalnoj hrvatskoj državi“ u doba „narodnih vladara“, o kojoj se iz povijesnih izvora vrlo malo zna, pa je baš zato s vremenom postala i do danas ostala predmetom mitologiziranja i povijesnog maštanja. O „hrvatskoj samostalnosti“ u srednjem vijeku rječito govori i legenda o smrti kralja Zvonimira koji je, zahvaljujući baš toj tradicionalnoj mitologizirajućoj historiografiji, postao simbolom „hrvatske državnosti i samostalnosti“, a koji je – kao papin vazal (!) – namjeravao poći u križarski rat i stoga navukao na sebe bijes „svoga naroda“ koji ga je – zbog njegove ovisnosti o tadašnjem „europskom centru moći“ – navodno ubio.

nakon ujedinjenja plašt „zajedničke krvi i jezika“, odnosno „troimenog naroda“, satkan još u 19. stoljeću, a dovršen u novoj unitarističkoj državi. U okviru kultiviranja nacionalnih stereotipa, hrvatski, srpski i (jugo)slavenski „duh i mentalitet“ bili su (i nadalje) suprotstavljeni njemačkom i mađarskom. Tako je i za većinu tadašnjih hrvatskih političara srpska dinastija Karađorđevića bila „naša“, odnosno domaća (slavenska) dinastija, za razliku od strane „njemačke“, tj. habsburške – u nekadašnjoj „tamnici naroda“.⁶⁶

U Srbiji je ideologija „narodnog jedinstva“ bila usko povezana s idejom i misijom „oslobođenja svih Srba“ – prema definiciji Vuka Karadžića – i zemalja u kojima su oni živjeli, ali i ostale „braće po krvi i jeziku“, ispod „tuđinskog jarma“. Ova ideologija bila je nakalemljena na opjevanu tradiciju srpskih „oslobodilačkih ustanaka i ratova“ koji su prethodili stvaranju „moderne“ srpske nacionalne države. Mit srpske pobjede u Prvom svjetskom ratu na strani Antante uklapao se u opći mit o „hrabrom srpskom slobodarskom narodu“ koji se „sam“ najprije oslobodio od turskog, a onda – u Prvom svjetskom ratu – sebe „i svoju južnoslavensku braću“ od „švapskog ropstva“.⁶⁷ Utjelovljenje srpske borbene tradicije predstavljala je u novoj jugoslavenskoj državi vojska, koja je ne samo po svom sastavu i zapovjednom jeziku, nego i po mentalitetu ostala čisto srpska. Malobrojno oficirsko osoblje koje je bilo „preuzeto“ iz nekadašnjeg hrvatskog domobranstva u okviru zajedničke austro-ugarske vojske, odnosno ugarskog *Honvéda*, osjećalo se stranim tijelom u „novoj srpskoj vojsci“, stoga je većina hrvatskih oficira već u prvim godinama nakon ujedinjenja napustila službu.

Nakon Prvog svjetskog rata na srpskoj političkoj sceni vladao je trijumfalizam pobjednika unatoč teškoj gospodarskoj i političkoj situaciji u zemlji, ili upravo zbog toga. Baš ta teška situacija i opustošenost zemlje ratom podgrijavala je mit o kontinuitetu srpske kolektivne žrtve i moralne pobjede – od Kosova 1389. do Kajmakčalana 1916. godine.⁶⁸ Njegovanjem povijesnih mitova i legendi izoštravala se i slika neprijatelja – u konkretnom slučaju Austrije, kao i čitavog „njemstva“ kao glavnog srpskog i jugoslavenskog „dušmanina“. Ta i druge slike neprijatelja odigrale su značajnu ulogu u stvaranju prve jugoslavenske države i njenog mitologiziranja u tadašnjoj, ali i kasnijoj srpskoj i službenoj jugoslavenskoj historiografiji, literaturi i umjetnosti. U tom kontekstu treba spomenuti i mit o „demokratskoj, liberalnoj i samostalnoj državi Srbiji“ na jednoj, i „podjarmljenoj braći“ u okviru Austro-Ugarske koju je srpska vojska oslobodila, a koje još treba osloboditi od

⁶⁶ IVANIŠEVIĆ 1994; IVANIŠEVIĆ 1994a.

⁶⁷ GOLDSTEIN 2008, 4; IVANIŠEVIĆ 1994, 140.

⁶⁸ O mitologiziranju bitke na Kajmakčalanu i srpske borbene tradicije uopće vidi: Aleksa ŠANTIĆ, *Kajmakčalan* (1920): „Putniče stani! Ovde leže oni! Gomile ove prah kraljeva triju. S kapom u ruci njim se pokloni. I redom tada izljubi ih svijuu! [...] Ovde su naše lavre i oltari: Njihovim svetim sjajem se ozari, I čelo svoje molitvom prikloni“. Usp. Cjelokupna djela Alekse Šantića 1868-1924, www.aleksasantic.com/, pristup ostvaren 20. srpnja 2010.

duhovne, političke i kulturne „austrijanštine“ na drugoj strani, nastao i kultiviran u srpskom političkom i povijesnom diskursu ubrzo nakon ujedinjenja. Između teorije demokratske, liberalne Srbije i političke i društvene stvarnosti postojao je, međutim, veliki raskorak. Srbija, koja je krajem 1918. postala političkom jezgrom nove države, bila je daleko od liberalnog demokratskog društva, iako je imala ustav i mnoge liberalne zakone koji su bili stvoreni prema francuskom uzoru. Srpsko društvo bilo je izričito ruralno i antimoderno, najširi slojevi društva pružali su otpor svakoj modernizaciji, a liberalni zakoni ostali su uglavnom mrtvo slovo na papiru.⁶⁹ Taj tradicionalni model društva počivao je na spomenutoj vojnoj i ratničkoj tradiciji preko koje se Srbija kao država u prvom redu definirala⁷⁰.

Za razliku od Srbije, Hrvatska se obično definirala preko svog povijesnog državnog prava, „višestoljetnog državnog kontinuiteta“ i svoje „tisućljetne kulture“, što se u srpskim političkim krugovima ismijavalo i tumačilo kao znak slabosti Hrvatske, koja se navodno mirila sa svojom sudbinom, tj. sa svojom „virtualnom državnošću“ i uvijek bila podložna velikim silama. Objektivno gledano, hrvatski pravaški mit o državnom kontinuitetu predstavljao je do 1918. utočište za bje-gunce iz političke stvarnosti Habsburške Monarhije – u samokonstruiranu slavnu nacionalnu prošlost. Radikalna pravaška struja, frustrirana političkom situacijom u novoj jugoslavenskoj državi s kojom se nije mogla niti htjela pomiriti, generirala je nakon atentata u beogradskoj Skupštini ustaški militarizam koji je svoju kulminaciju dosegao u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Ako se izuzme razdoblje NDH, Hrvatska, koja se u prethodnim vremenima uglavnom određivala preko svoje kulture i „stoljetne državnosti“, počela se definirati i preko svoje borbene tradicije i svojih „narodnooslobodilačkih“ ratova tek nakon raspada Jugoslavije i osamostaljenja. Njen prvi predsjednik Franjo Tuđman pokušao je, istina još kao visoki oficir JNA i urednik Vojne enciklopedije u Beogradu, konstruirati hrvatsku vojnu i „slobodarsku“ tradiciju – od „narodnooslobodilačkih ratova“ protiv Osmanskog Carstva do NOB-a u Drugom svjetskom ratu

⁶⁹ GOLDSTEIN 2008, 4.

⁷⁰ *Vidov Dan* 1920. Prvi svezak donosi čitavo 1913. godište ilustriranog beogradskog tjednika *Balkanski rat u slici i reči 1912-1913*. Urednik časopisa kao i cijele „Ilustrovane istorije srpskih ratova“ predstavljen je kao novinar i književnik, predsjednik „Jugoslovenskog novinarskog udruženja“, „ratni dopisnik Vrhovne komande“, te „redoviti član Société Académique D’Histoire International“ u Parizu. U broju spomenutog časopisa od 10. ožujka 1913. objavljen je članak bez navoda imena autora, pod naslovom „Kakav je srpski vojnik. Ljubav prema oružju“, u kojem između ostalog stoji: „Srpski vojnik neobično ljubi svoje oružje, ono mu je u ratu i otac i majka. Veliki deo uspeha dolazi i od neograničenog poverenja, što ga srpski pešak ima u svoju brzometku, a tobdžije u svoj top. Česti su prizori bili, da posle uspešne borbe vojnici prileću topovima i – ljube ih, jer ne znaju na koji bi drugi način iskazali svoju ljubav prema njima. Na bojnem polju nalazili su mrtve, koji su tako čvrsto stegli svoju pušku, da je nisu lako mogli iz ukočene ruke da oduzmu [...] U pušci srpski vojnik gleda najvernijeg druga, koji ga neće izneveriti kada dođe stani-pani [...]. Vojnik, koji ljubi pušku k’o majku mora ići iz pobeđe u pobeđu.“

– koju je on tada vidio u nerazdvojivoj vezi sa srpskom i „općejugoslavenskom“⁷¹. U toku odnosno poslije rata za osamostaljenje Hrvatske, Tuđman je definitivno odvojio hrvatsku vojnu tradiciju od srpske. Očito još u svom „beogradskom periodu“, fasciniran srpskom borbenom tradicijom, govorio je i pisao da ne samo Srbin, nego „i Hrvat ide rado u vojnike“⁷², ali da ovaj – do najnovijeg vremena – to nije činio jer se uvijek dosad borio „u stranim vojskama i za tuđe interese“.

Suprotnosti između srpske i hrvatske političke kulture i dvaju mentaliteta koji su došli do izražaja još u procesu ujedinjenja, produbljivale su se u novoj državi usporedo sa slabljenjem „antiaustrijanštine i germanofobije“ u Hrvatskoj, koje su u ideološkom pogledu povezivale srbijanske, odnosno srpske i hrvatske političke elite. Josip Smodlaka, koji je u procesu ujedinjenja igrao važnu ulogu, piše da je on još kao student u Grazu krajem osamdesetih godina 19. stoljeća „iz dna duše zamrzio Habsburgovce“ i stoga postao pravaš i član studentskog društva „Hrvatska“. Kao austrofob i gorljivi pravaš bio je Smodlaka, prema vlastitim riječima, u uskoj vezi s članovima srpskih studentskih društava „Srbadija“ i „Šumadija“ i u tom kontekstu spominje svog najboljeg prijatelja iz društva „Hrvatska“, Erazma Barčića iz Rijeke, koji je bio „vatreni pravaš, protuhabsburgovac, bratski raspoložen prema Srbima kao i ja“. O svojim kontaktima sa srpskim „rodoljubnim“ studentima piše Smodlaka, između ostalog, i sljedeće: „Tako sam ja na jednoj sjednici ‘Šumadije’, u ime prisutnih Hrvata, pozdravio jednim oduševljenim govorom braću Srbe i završivši kliknuo: ‘Živio srpski kralj Milan!’ Na to je ustao jedan postariji Šumadinac da se zahvali braći Hrvatima, pa je zaključio svoj govor uzvikom: ‘Živjelo Njegovo Veličanstvo car i kralj Franc Jozef!’ On je zanijemio od čuda kad smo mu na taj njegov povik stali glasno prosvjedovati, samo što ga

⁷¹ TUĐMAN 1972; IVANIŠEVIĆ 2002, 388-390.

⁷² Ovdje Tuđman aludira na „srpsku (narodnu) davoriju“ koja glasi: „Rado ide Srbin u vojnike, Gdje zelene bere lovorike; Borba njemu zabava je draga, Još milije uništiti vraga; Jer puščani prah ne zadaje njemu strah. Njega na boj mati i nevjesta prati, Otac želi siedi, Da vraga pobiedi. Napred ide oružanom Srbin rukom, I zimzelen vije mu se za klobukom; Pjeva, kliče slavski sin, Pred njim strepi dušmanin. Puška puca, a topovi riču, A junaci, oružani viču: Hajde, Srbliji, hajde u vojnike, Gdje se kupe otačbine dike.“ Citirana davorija otisnuta je u ovoj (ijekavskoj) verziji u „Narodnoj pjesmarici Matice dalmatinske“ (Zadar 1902) na stranici 319. U istoj zbirci nalaze se i „umjetne“ pjesme kao „Još Hrvatska ni propala“, „Hrvatska domovina“, „Prosto zrakom“, „Oj Hrvati“, „U boj“, „Nek se hrusti“, itd., kao i „ustaške“: „Crnogorska badnja večer“, „Početak bune protiv dahija“, „Ustanak kneza Miloša“, „Smrt Smail-age Čengića“, „Jelačić ban i krajišnici“, „Boj na Grahovu“, „Boj pod Visom“ itd. Ova harmonija između hrvatskih i srpskih „junačkih (narodnih) i ustaških“ pjesama „preživjela“ je ne samo prvu, nego gotovo i čitavu drugu Jugoslaviju, s tim da se najkasnije od osnivanja NDH s ustaštvom, iz razumljivih razloga, asociira isključivo hrvatska fašistička ideologija i politika, odnosno ustaški pokret Ante Pavelića, a ne, kao ranije, ustaništvo, odnosno borba protiv stranih osvajača u povijesti uopće. Zanimljiva je u tom kontekstu i knjiga srpskog povjesničara Koste Mandrovića *Ilustrovana istorija srpskog naroda od najstarijih vremena do kraja XIX veka*, izdana u Beču 1903, u kojoj donosi sliku srpskih „ustaških vojvoda“ početkom 19. stoljeća u borbi protiv Turaka.

nismo izgrdili. Dugo je trajalo dok smo mu objasnili da, iako je Franjo Josip kralj Hrvatske, mi ga ne volimo, jer drži Hrvate u ropstvu.“⁷³

Dok su u Srbiji, kao i u srpskim političkim krugovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini antiaustrijski i antinjemački stereotipi hranjeni spomenutim mitom o Prvom svjetskom ratu u kojem je „(Četrnaeste) Švaba udario“, a na koncu „Srbin pobedio“⁷⁴, u hrvatskoj je političkoj javnosti stara slika „austrijskog neprijatelja“ s vremenom sve više blijedjela. Pogled na „staru Austriju“ s duže vremenske distance postajao je sve realniji, pa se mnogima „prijelaz“ iz Austro-Ugarske u Kraljevinu SHS počeo dojmiti kao bijeg s kiše u prolom oblaka, ili iz „srednjoeuropske gostionice“ u „balkansku krčmu“. Ideologija „zajedničke krvi i istog jezika“ bila je još dugo „u modi“, a službena indoktrinacija u smislu jugoslaven-skog unitarizma imala je i u Hrvatskoj snažan učinak sve do raspada države, ali je porastom popularnosti Stjepana Radića i njegove Hrvatske seljačke stranke jugoslavenska svijest političkih elita, ali i „običnog naroda“ sve više slabila. Stoga ne čudi da su Pašić, Pribičević i ostali samozvani branitelji „narodnog i državnog jedinstva“ u Radićevoj politici „hrvatske austrijanštine“, tj. federalizma vidjeli glavnu opasnost za opstanak države. U jednom od svojih „velikih govora“ na zboru Radikalne stranke 1. veljače 1925. u Beogradu napao je Pašić, tada predsjednik Vlade, Radića koji je u to vrijeme bio u zatvoru, tvrdeći da je on „bio eksponent Austro-Ugarske Monarhije“. On je, kaže dalje Pašić, „tamo radio koliko je god mogao da se ta Monarhija održi i proširi, i pevao je pesme caru kad je aneksirao Bosnu i Hercegovinu, protivio se međunarodnom ugovoru i neprestano je tako mislio i radio da se Hrvatska još dalje proširi na istok. To su znali svi i odbacili su njegove molbe i memorandumne [...]“⁷⁵

U istom govoru Pašić je Radića nazvao „neprijatelj[em] naše zemlje“, jer „kad se kaže da bude jedna konfederacija, kakva je to konfederacija? To je Hrvatska za sebe, Slovenija za sebe, Bosna za sebe. To ne može da bude“ – rekao je Pašić – „jer je to tako izmešano između sebe, a uopšte ne može da se podeli, i ko to traži, taj traži ili nesvesno ili svesno, ali traži da se rastroji i uništi ono, što smo mi stvorili“⁷⁶. Osvrćući se na „ono što smo mi stvorili“, Pašić je rekao: „U ratu

⁷³ SIROTKOVIĆ 1989, 29-30.

⁷⁴ Tipičan primjer kultiviranja tog mita predstavlja sljedeći isječak iz jednog novinskog članka, objavljenog u novinama *Svetlost*, organu „učitelja radikala“ u Beogradu 1925, u kojem između ostalog piše: „Srpski narod, rukovođen spoljnom politikom g. Pašića i radikala, a dobro naoružan i finansijski opremljen (sa svojim saveznicima) pobedio je i sve neprijatelje naše države: Turke, Bugare, Mađzare i Švabe. Izveo oslobođenje i ujedinjenje našeg troimenog naroda, i time ostvario zavetnu misao Srbinovu“. Usp. „Stalno borac i pobjednik“, *Svetlost*, 22. veljače 1925, 1.

⁷⁵ „Veliki zbor Radikalne stranke u Beogradu. Veliki govor Nikole Pašića, predsjednika ministarskog veća, 1. februara 1925“, *Svetlost*, 6. veljače 1925, 2.

⁷⁶ „Veliki zbor Radikalne stranke u Beogradu. Veliki govor Nikole Pašića, predsjednika ministarskog veća, 1. februara 1925“, *Svetlost*, 6. veljače 1925, 2. Dijelove teksta podvukao autor.

bilo je i šumadinaca koji su me korili i napadali, zašto vodim takav rat, te hoću da oslobodim Hrvata i Slovence! Zašto se ne zadovoljiš sa Bosnom i Hercegovinom? Kazao sam: Sad se vodi rat za život i smrt. Ili oslobođenje sviju ili propast sviju. Inače tu ne može biti drugog biranja [...] Mi ne možemo da se odrećemo naše braće Hrvata niti Slovenaca [...] Kad se u takvim teškim momentima nismo odrekli naše braće Hrvata, zašto da ih se odričemo sada.⁷⁷

Na sličan način prikazao je „problem“ Radićeve politike i „hrvatskog separatizma“ uopće i pukovnik srpske vojske Dušan Simović, i to još prije ujedinjenja, 14. studenoga 1918, u jednom svom izvješću iz Zagreba o raspoloženju u Hrvatskoj i ostalim južnoslavenskim zemljama Monarhije u raspadu u pogledu ujedinjenja, upućenom Vrhovnom zapovjedništvu u Beogradu. U tom izvješću Simović, između ostalog, piše: „Svi Srbi su za dinastiju Karađorđevića. To je gledište svih dalmatinskih Hrvata, većeg dela bosansko-hercegovačkih Hrvata, skoro svih Hrvata u Primorju i sve mlade hrvatske inteligencije. Isto gledište dele i Slovenci izuzev klerikalaca. Za republiku propagiraju [sic!] oni koji su do sada bili najveći pristaše habsburške dinastije: frankovci, Radićeva stranka, Lorković i ljudi oko Obzora.“⁷⁸

Austrofobija i srpski pijemontizam

U frontalnu borbu protiv Radića i ostalih „neprijatelja države“, kao i protiv „hrvatske austrijanštine“ krenuo je srpski dnevni list *Jugoslovenski Pijemont*, kojemu je već samo ime bilo program, a koji je počeo izlaziti u prosincu 1920. godine.⁷⁹ U svom prvom, programatskom, uvodnom članku uredništvo lista naglašava da je stvaranjem nove države „naš narod [...] prvi put ušao u slobodni i sopstveni politički život“ i da on „danas prvi put počinje da živi njim, jer je sama slobodna Srbija bila samo kao priprema toga života.“⁸⁰ Na kraju članka se kaže: „Ne možemo i nećemo dozvoliti da naše narodno jedinstvo dođe u pitanje eksperimentima nekih političara. Nekad smo vodili borbu protiv neprijatelja s polja, danas vodimo borbu sa mnogo više vere i moći protiv sviju neprijatelja naše otadžbine i s polja i iznutra. Mi tu borbu danas otpočinjemo.“⁸¹ U članku pod naslovom „Demokratija

⁷⁷ „Veliki zbor Radikalne stranke u Beogradu. Veliki govor Nikole Pašića, predsednika ministarskog veća, 1. februara 1925“, *Svetlost*, 6. veljače 1925, 2. Dijelove teksta podvukao autor. O ideologiji i politici Radikalne stranke vidi BANAC 1987, 150-164.

⁷⁸ JANKOVIĆ/KRIZMAN 1964, 76, podvukao autor!

⁷⁹ Glavni urednik lista bio je Stojan Cerović, Crnogorac, član unitaristički orijentirane Zemljoradničke stranke. Za vrijeme Prvog svjetskog rata uređivao je časopis *Pijemont* u kojemu je, između ostalih, pisao i Tin Ujević. Cerović se 1942. priključio partizanskom pokretu i sudjelovao u osnivanju AVNOJ-a u Bihaću, ali je već 1943. umro. Usp. BRKOVIĆ 1982, 644.

⁸⁰ „Ni sa vladom ni sa opozicijom“, *Jugoslovenski Pijemont*, 16. prosinca 1920, 1.

⁸¹ „Ni sa vladom ni sa opozicijom“, *Jugoslovenski Pijemont*, 16. prosinca 1920, 1.

i jedinstvo“ autor s inicijalima B. B. Č. tvrdi da su spomenuta dva pojma gotovo sinonimi i ukazuje pritom na Francusku revoluciju koja se „u svom početku svela na ta dva principa“. Demokracija, prema mišljenju autora članka, znači suverenitet naroda, „a narod je jedna živa celina koja se ne deli na provincije, kako ga je to feudalno gospodarstvo srednjeg veka podelilo“. Iz toga autor izvlači zaključak da se „Radić i svi oni koji, svesno ili nesvesno pomažu njegovu politiku, mogu [...] smatrati kao izdajice nacije, naroda i demokratije“, te traži „da se s njima postupi isto onako, kao što su s takvim gadovima postupili veliki tvorci Francuske revolucije“. I u daljnjem tekstu ne bira „gorljivi branitelj demokratije i narodnog jedinstva“ riječi, pa kaže: „Ono što nije sa svima to je marva koja hoće životinjski da služi mraku i biču [...]. U tom slučaju nužna je obrana i ona se zove diktatura svesnih i kulturnih, koji mogu da odbrane slobodu i izvedu marvu iz hiljaditog mraka. Treba silom srušiti ono, što je silom kroz hiljadu godina stvorila Austrija i Turska. Tu nema smilovanja. Slabost znači propast i smrt. Dok se ne poruše svi živi stubovi austrijsko-turske nekulture, nema slobode, nema novog života. Bez rušenja onog što ne valja, nema stvaranja. Zagrebački kanton (vladičanstvo) treba zapaliti, Radića ukloniti, a naše političare s grehovima izvesti pred sud. [...] Imaćemo ideja, snage i srca, duha i čelika, da taj proces obavimo u ime velikih, novih ideja i novog života.“⁸²

Ovakvi i slični uvodni članci imali su u *Jugoslovenskom Pijemontu* karakter dnevnog političkog „evanđelja“, odnosno apologije „narodnog i državnog jedinstva“. Uvijek iznova žestoko su napadani Radić, komunisti i ostali „neprijatelji naroda i države“ i pjevane antiaustrijske „litanije“ poput ove, „ispjevane“ na sam „hrvatsko-austrijski“ (katolički) Badnjak: „Austrijanštinu pak treba odmah dotući onim istim sredstvima, kojima smo dotukli i Austriju: treba nam spremna ruka i dobar nož za hiruršku operaciju. Nož ili oštar mač: svejedno.“⁸³ U jednom drugom uvodnom članku isti pisac, pak, kaže: „Materijalnu i političku Austriju je srušila naša vojska i zdravi deo našeg naroda. Taj zdravi deo naroda mora da sruši i njihovu Austriju koja je preostala u dušama i mozgovima naših Austrijanaca [...]. Borba koja se danas vodi sa Korošcem, Laginjom, Radićem i Korkutom, to je borba protiv austrijskog duha. To je drugi i konačni rat protiv Austrije. I mi ćemo ga dobiti. Dobićemo ga jer zemlju našu pokriva milion grobova naših junaka. Njihovom amanetu ostat ćemo verni, pa makar i mi otišli u grobove. Glavno je da ideal pobeđi. I on će pobeđiti.“⁸⁴

⁸² „Demokratija i jedinstvo“, *Jugoslovenski Pijemont*, 18. prosinca 1920, 1. Dijelove teksta podvukao autor.

⁸³ „Dijagnoza je postavljena“, *Jugoslovenski Pijemont*, 24. prosinca 1920, 1.

⁸⁴ „Drugi rat s Austrijom“, *Jugoslovenski Pijemont*, 20. siječnja 1920, 1. Vidi također: „Poslednji Austrijanci. Politika Stipe Radića i njegovih saveznika“, *Jugoslovenski Pijemont*, 25. siječnja 1920, 1. Dijelove teksta podvukao autor.

Potvrdu svoje teze o „ostacima austrijanštine“ u Hrvatskoj, ali i u Sloveniji i Bosni i Hercegovini, među tamošnjim Hrvatima i muslimanima nalazio je *Jugoslovenski Pijemont* uvijek iznova u novinama i časopisima „neprijatelja države“, koji su često polemizirali s njim i ostalim srpskim novinama i časopisima onog vremena, slične političke orijentacije, koji su zagovarali i „branili“ srpsku hegemoniju, pod izlikom obrane „narodnog i državnog jedinstva“. Osobit bijes redakcije izazvao je jedan članak, objavljen u *Hrvatskom listu*, organu Hrvatske zajednice, 6. veljače 1921, u kojem se kaže: „Kad ne bi za nas Hrvate bilo uvredljivo, morali bismo se smijati, kad čujemo kako se euforično proglašuje, da smo mi ‘oslobođeni’, da nas je srpski seljak ‘oslobodio’ svojom krvlju. Srpski seljak nije nažalost mogao nikoga osloboditi, jer on sam nije slobodan. Postojala je istina i prije rata slobodna Srbija, ali ni prije rata ni poslije rata nema slobodnih Srba. Srbija je imala, što mi Hrvati nismo imali: slobodnu državu, ali nije imala što smo mi imali: slobodne državljane [...]“⁸⁵ Komentar uredništva: „Separatizam i federalizam su samo kojekakve izvine. Njihov cilj je mnogo veći. Oni hoće da Srbiju i Srpske zemlje jednostavno anektuju Austriji i ceo naš život sprema za dolazak Habsburga. U austrijskoj srdžbi i gnevu koji oseća protiv nas, Hrvatski list [...] ne ženira se više da to otvoreno prizna.“⁸⁶

Osim *Jugoslovenskog Pijemonta*, na obračun s „hrvatskom austrijanštinom“, s Radićem i svim ostalim „neprijateljima“ centralističke, *de facto* velikosrpske države, pozivale su i mnogobrojne druge srpske radikalno nacionalističke novine, među kojima se osobito isticala *Srbadija*, organ militantne, fašistoidne i antisemitske „Srpske nacionalne omladine“ (SRNAO) koja je u svom programu i svojoj himni isticala „narodno jedinstvo“ – *Plemena tri smo i vere tri, al vera nas ne deli* – ali je jedinstvo tumačila kao „prirodnu“ velikosrpsku hegemoniju nad ostala dva „plemena“ – *Jedna nam duša, jezik i krv i dvoglav orao beli*⁸⁷. U skladu s tim SRNAO i *Srbadija* bili su protivnici jugoslavenstva kao „Austrijom

⁸⁵ Citirano prema *Jugoslovenski Pijemont*, 10. veljače 1921, 1. U „originalnom“ citatu tekst je „preveden“ na ekavicu. Dijelove teksta podvukao autor.

⁸⁶ „Za naše oslobođenje“, *Jugoslovenski Pijemont*, 10. veljače 1921, 1.

⁸⁷ Čitava himna SRNAO-a glasi: „Ovamo braćo, pod barjak svoj, pa složno, napred, k meti! Slatko je živeti za narod svoj. Još slađe za nj umreti! Krvlju i znojem stvaramo mi slobodno gnezdo ovo, Pa zar u njemu da sebi sad stvaramo ropstvo novo? Napred, pod barjak! S nama je Bog! Nek strepi zlotvor zao! Napred, pod barjak naroda svog! Napred Srnao! Zar naše sveto herojsko tle, Da zlotvor nogom skvrni? Miloš i Marko pitaju nas i silni Đorđe Crni. U svojoj kući Srbin je svoj i mora svoj ostate, Da stare slave postigne sjaj Srbija – naša Mati! Plemena tri smo i vere tri. Al ver nas ne deli: Jedna nam duša jezik i krv i dvoglav orao beli. Junaci dični, naš dični brod, Branimo, braćo smelo, Taj dragoceni krvavi plod, To slavno ratno delo. Bože bratimstva, povedi nas kroz iskušenja mnoga! Jedinstvo, bratstvo nek su nam spas, I ljubav i mir i sloga! Razdora sramnog čupajmo čkolj! To seme nek ne klija, Kliknimo gromko: Živeo kralj!, Živela Srbija!“ Usp. Vojislav ILIĆ, Mlađi, „Himna srpske nacionalne omladine“, *Srbadija*, 13. rujna 1925, 1.

ubačene ideje bolesnih švapskih mozgova⁸⁸. Ideju jugoslavenstva, piše *Srbadija*, „širili su za vreme Austrije čivuti i švabe [sic!], plaćeni austrijski zavedenici Srbi, Hrvati i Slovenci, a posle rata neka takozvana gospoda i bogataši iz raznih predratnih političkih grupa [...] Ti isti čivuti, hrvaćani, švabe [...] neka anacionalna gospoda u društvu raznih probisveta i hohštaplera i danas šire ‘ideju’ jugoslavenstva, za račun Austrije koja je već davno nestala. I Radić isto tako priča o svojoj mirotvornoj republici, i Spaho očekuje da se vrati tursko carstvo, i Korošec sanja o pokojnoj Austriji kao i naša braća švabe [...]“.⁸⁹ Kao *Jugoslovenski Pijemont*, i *Srbadija* je, gotovo u doslovnom smislu riječi, imala na meti osobito Stjepana Radića i njegovu stranku. „Zagreb već šest godina moli i vapije da se tamo na Ilici postave vešala, a naše vlade su dolazile i odlazile, ali ni jedna jedina se nije našla pobuđenom da ovoj opravdanoj želji H.R.S.S.-a udovolje.“⁹⁰ – pisala je u „šaljivom“ tonu *Srbadija* u studenom 1924. godine. Istog mjeseca iste godine pojavio se u organu SRNAO-a članak pod naslovom „Vojvodanski ‘Hrvati’“, u kojem se autor osvrće na jedan novinski prilog objavljen u glasilu Starčevićeve Stranke prava, *Hrvat*, u Zagrebu, a koji je prenijela beogradska *Politika* u svom broju od 12. studenoga 1924. godine. Sažimajući pisanje *Hrvata* pisac uvodnog članka u *Srbadiji* kaže, između ostalog, da se tu spominju „neki ‘Hrvatski krajevi’, ‘Makedonija’, ‘Vojvodina’ u kojoj su Srbi iščezavajuća manjina itd., i da će se merodavni faktori u Beogradu morati pomiriti s tim da nisu gospodari ove zemlje“, pa to komentira ovako:

„Čujte vi ‘Hrvatove’ i Radićeve budale: Nema u granicama ove zemlje hrvatskih krajeva, ne postoji ovdje nikakvo maćedonsko i vojvodansko pitanje, dok srpski vojnik nosi šajkaču i dok je vojska ove zemlje pod srpskom komandom. Ne fermamo mi nikakve međunarodne faktore niti se mi koga bojimo. Ovde ima samo srpskih krajeva, u kojima žive Srbi, Hrvati i Slovenci. Ovde ima srpske teritorije, koju je srpski narod osvojio. A vi ćete se brzo uveriti, da na celoj ovoj srpskoj teritoriji, u svima onim srpskim krajevima u kojima žive Srbi, Hrvati i Slovenci, ima samo jedan narod, a ostalo će da bude verni, mirni, pobeđeni podanik, poslušani i pokoran [...] To vam poručujemo mi iz Srpske Vojvodine u kojoj su Srbi ‘iščezavajuća manjina’.“⁹¹

Velikosrpskim šovinizmom, antihrvatstvom i antiaustrijanštinom odisao je gotovo svaki tekst napisan u *Srbadiji*. Ovdje je još jedan primjer za to iz 1928. godine, nakon atentata u Skupštini i Radićeve smrti: „Srpski narod preko 500 godina igrao je otvorenih karata, i cela Evropa znala je što Srbija hoće! Braća Hrvati nemaju takvu prošlost jer su do 1918. god. bili robovi i priznavali kralja

⁸⁸ „Srbi i ‘Jugosloveni’“, *Srbadija*, 1. studenoga 1924, 1.

⁸⁹ „Srbi i ‘Jugosloveni’“, *Srbadija*, 1. studenoga 1924, 1.

⁹⁰ „Vešala Zagrebu“, *Srbadija*, 1. studenoga 1924, 2.

⁹¹ „Vojvodanski ‘Hrvati’“, *Srbadija*, 16. studenoga 1924, 1.

„slobodne“ Hrvatske – čovek koji ništa i nikada nije imao slovenskog [sic!] [...] Dok se srpski narod borio za slobodu Hrvata, dotle su hrvatske rulje sa svojim „časnicima“ mrcvarili srpsku decu, beščastili srpske žene, braneći „hrvatskog kralha“ Nj. Apostolsko Veličanstvo Franju Josipa. Zamislite – Franja Josif – Hrvat-Sloven. Posle onakve njihove kulture, posle ovakovog njihovog varvarstva, ti Hrvati toliko su dignuli glavu, da pitaju: što košta ta vaša prolivena krv, da je platimo. Zamislite drskosti, zamislite pokvarenjaštva. [...] E braćo – nebraćo, svi da izginete, koliko vas ima, ne možete platiti srpsku krv, jer je ona čista i iskrena, neokaljana i časna, prosuta za Kralja i za Otadžbinu svoju. [...] Spremni smo na obranu svoje Velike Srbije, a kada dođe (ne daj Bože) da je branimo od neprijatelja srpskog naroda, onda ćete, gospodo iz Zagreba, osetiti snagu i moć srpskog naroda. Hrvati! Kape dole! Odajte poštu onima, koji su živote svoje za vašu slobodu dali.“⁹²

Usporedba Pašičeve dikcije, odnosno dikcije Srpske radikalne stranke s dikcijom SRNAO-a jasno pokazuje da postoji razlika u pogledu (ne)kulture jezika i ophođenja kao i metode borbe protiv „neprijatelja države“, ali se ne može previdjeti zajednički nazivnik ideologije srpskog pijemontizma i misije „oslobađanja braće od tuđinskog jarma“ koje su predstavljale srž ideologije Pašičeve stranke u čijem je krilu 1922. nastao SRNAO, takoreći razularena mladež srpskih radikala.

Kao produžena ruka Radikalne stranke firmirala je i Četnička organizacija, koja je formalno osnovana 1921. kao „Udruženje četnika za slobodu i čast otadžbine“, ali je svoje korijene vukla iz vremena borbe za oslobođenje Srbije i ostalih južnoslavenskih krajeva od osmanske vlasti, a osobito iz vremena balkanskih ratova (1912-1913). Četništvo je, slično kao i SRNAO, samo sebe definiralo kao „rodoljubnu“ organizaciju koja se klela na vjernost kralju i „(srpskoj i jugoslavenskoj) otadžbini“, što je međutim bilo samo neka vrsta koda za fašistoidno velikosrpstvo. Četnička organizacija etablirala se i u jugoslavenskoj, tj. srpskoj vojsci između dva rata. Član četničke organizacije bio je i kasniji atentator na Stjepana Radića, član Radikalne stranke iz Crne Gore, Puniša Račić.⁹³ U skladu sa svojom ideologijom velikosrpstva u ruhu „narodnog jedinstva“ i vjernosti „kralju i otadžbini“, kao i srpskoj borbenoj tradiciji, srpska radikalna „politička obitelj“ gledala je u izborima za Narodnu skupštinu nastavak bitaka koje je srpska vojska vodila za „oslobođenje Srba i svoje braće“ od Kosova 1389. do ujedinjenja 1918. godine. U tom smislu pisala je *Nova Srbija*, list Nezavisnih radikala iz Bitole („Bitolja“), uoči izbora 1923.: „Srpski je narod imao u tečaju svoje historije mnogo značajnih i odlučnih dana, od kojih su neki bili presudni za mnoga stoleća, mnoga pokolenja. Mnoge je bitke dobio, pobjede odnio, ali je bio i katastrofalno tučen. I Marica i Kosovo

⁹² „Glas Južne Srbije! Republiku mogu Hrvati imati onda, kad ne bude Srbina“, *Srbadija*, 16. prosinca 1928, 1.

⁹³ MATKOVIĆ 1998, 116.

i Kumanovo i Bregalnica i Rudnik i Kajmak-Čalan imadu svoju slavu i svoju epopeju, imadu svoje značenje i svoje obične posledice. No, bitka koju će imati da bije srpski narod na 18. marta ove godine [izbori za Narodnu skupštinu – op. autora], biće po svojim posledicama značajnija i odlučnija od svih spomenutih bitaka. Ako nju srpski narod izgubi, izgubio je nasigurno sve pobede od Kumanova do današnjeg dana! [...] Ako je red da nas nestane, neka nas nestane kao Srba, jer smo se za to kroz vekove i teško i naporno i krvavo borili.“⁹⁴

Vidovdanski (s)ustav: (Veliko)srpski pogled na Jugoslaviju

Srpska radikalna stranka, pod vodstvom Nikole Pašića, koja je zajedno s Demokratskom strankom bila okosnica beogradskog centralizma, promovirala je svoj „(veliko)srpski pogled“ na Jugoslaviju kao jedini „državotvorni“ i u tom smislu uspjela indoktrinirati velik dio srpskog stanovništva u Kraljevini SHS i istovremeno „provocirati“ frontu otpora protiv svoje politike, osobito u Hrvatskoj. „Srpski pogled“ na Jugoslaviju propagirali su ne samo aktivni političari Radikalne stranke, nego i ugledni znanstvenici, osobito povjesničari, koji su se stavili u službu centralističke politike i novog duha vremena, ili pak sami bili sukreatori te politike i vodeći indoktrinatori. Tako je glasoviti povjesničar Stanoje Stanojević (1874-1936), profesor na Beogradskom sveučilištu i predsjednik 1928. godine osnovanog Društva jugoslovenskih istoričara, član Radikalne stranke, u beogradskoj *Politici* dan prije donošenja Vidovdanskog ustava 1921. u članku „Autonomija Bosne“, između ostalog, pisao: „Mislili smo da je stvar gotova i da ćemo za nekoliko dana imati Ustav. Za taj ustav vezali su se i vezuju se velike nade. I sad je odjednom opet sve zapelo. Još gore. Mi smo se vratili na ono mesto sa koga smo pošli. Pošlo se sa najvažnijeg pitanja: hoćemo li jednu jedinstvenu i snažnu državu ili hoćemo konfederaciju država, koja će stalno razjedati celinu i naposljetku je upropastiti. Stranke koje su za jedinstvenu državu i koje čine većinu u narodu i Skupštini, nisu bile brojno dovoljno jake da sprovedu svoje ideje. Ostale državotvorne stranke su ševrdale i lavirale. [...] Bosanski Muslimani traže ni manje ni više nego autonomiju Bosne i Hercegovine, traže državu u državi [...] traže da se država baci u nov besmislen kaos i uvede u nove beskrajne smutnje i trzavice. [...] No Skupština ne sme primiti ono što traže Muslimani jer ako to učini, ma u kojoj formi, ona će potkopati ugaoni kamen na kojem počiva ne samo osnovni princip njenog Ustava, nego i budućnost naroda i države.“⁹⁵

⁹⁴ „18. mart 1923.“, *Nova Srbija*, 1. ožujka 1923, 2. Ime lista koji je izlazio u Bitoli aludira na nove krajeve (Kosovo i „Južnu Srbiju“ tj. Vardarsku Makedoniju) koji su Srbiji bili pripojeni 1913. nakon balkanskih ratova, a koji se u srpskoj historiografiji inače tradicionalno nazivaju „Stara Srbija“.

⁹⁵ „Autonomija Bosne“, *Politika*, 27. lipnja 1921, 1.

Na sam Vidovdan, 28. lipnja 1921, *Politika* je javila da će „prema vladinu planu za ustav glasati“ 221 od ukupno 491 zastupnika, među njima i „bosanski Muslimani“. Na koncu su, kako je *Politika* dan kasnije također izvijestila, za centralistički ustav, koji je s karte izbrisao sve povijesne pokrajine i definitivno ukinuo njihovu autonomiju, podijelivši državu u 33 oblasti, glasala 223 zastupnika, 53 zastupnika glasala su protiv, a njih 158 bojkotiralo je glasanje u Konstituenti. Ove posljednje *Politika* u rubrici „Odstupili“ navodi ovim redom i titulira ih na sljedeći način: „Zemljoradnici – 5 (od ukupno 29), Socijal demokrate – 3 (od ukupno 10), Komuniste – 58, Klerikalci – 27, Narodni klub – 11, Liberali – 1, Radićeva stranka – 52“. U rubrici „Za“ navode se: „Demokrate – 89, Radikali – 87, Zemljoradnici – 3 (od ukupno 29), Muslimani – 23, Muslimani iz Južne Srbije – 11, Vošnjakovi zemljoradnici – 10“. Konačno se u rubrici „Protiv“ navode, odnosno imenuju ostali „neprijatelji države“: „Zemljoradnici – 21 (od ukupno 29), Socijaldemokrate – 7 (od ukupno 10), Republikanci – 3, [te] A. Trubmić [i] Dr. Ivanić“. U istom izvještaju također se navodi da „g. I. Ribar, predsjednik Konstituyente, nije glasao“.⁹⁶

Ono što Stanojević naziva „(muslimanskom) državom u državi“ bio je ustvari samo mali ustupak tadašnje radikalno-demokratske vlade JMO-u, da bi njegove zastupnike pridobio za glasanje za centralistički ustav, a taj „kompromis“, koji je Stanojević kritizirao kao „veliki greh vlade“, sastojao se u tome da su granice oblasti tako povučene, da su Bosna i Hercegovina ostale teritorijalna cjelina kao u Austro-Ugarskoj, ali bez ikakve autonomije. Stvaranjem (devet) banovina 1929. bila je ta cjelina, kao i ostali povijesni entiteti, definitivno razbijena. Hrvatski sabor, srpska Narodna skupština, kao i svi ostali zemaljski i pokrajinski sabori bili su posebnim ukazom regenta Aleksandra ukinuti još 30. studenoga 1920. godine.⁹⁷ Hrvatski političari pravaške orijentacije, uključujući i pripadnike Radićeve Hrvatske seljačke stranke, nisu to ukinuće nikad priznali kao pravovajljano jer, kako su argumentirali, Sabor se mogao jedino sam dokinuti. Stoga su govorili o „odgodi“ Sabora koji je, prema tumačenju radikalnih pravaša, kasnijih ustaša, „ponovo sazvan“ tek u NDH 1941. godine.⁹⁸ Formalno ukinuće državne samostalnosti Srbije ne može se usporediti s ukinućem hrvatske autonomije, jer je srpska država de facto i dalje postojala – kroz ostvarenje srpske koncepcije ujedinjenja, kroz kontinuitet srpske vladalačke kuće Karađorđevića, srpske vojske i žandarmerije, te dominaciju srpskih političara u svim vladama. Stoga je teorija

⁹⁶ „Ustav je primljen“, *Politika*, 29. lipnja 1921, 2. „Muslimani“ su zastupnici Jugoslavenske muslimanske stranke (JMO) iz Bosne, o kojima je pisao Stanojević, „Muslimani iz Južne Srbije“ zastupnici Džemijeta, tursko-islamske stranke s Kosova i iz Makedonije, a „Klerikalci“ zastupnici Slovenske ljudske stranke Antona Korošeca. Dijelove teksta podvukao autor.

⁹⁷ ENGELSFELD 1989, 50.

⁹⁸ HORVATH 1942, 115-116.

„žrtvovanja Srbije na jugoslavenskom oltaru“, koja se u današnjoj srpskoj historiografiji često zastupa, neodrživa.

U svom uvodnom članku 29. lipnja 1921. *Politika* je izglasavanje Vidovdanskog ustava ovako komentirala: „Dok je veliki deo zvaničnog i nezvaničnog Beograda hitao zastavama okićenim ulicama, da u Sabornoj Crkvi oda poštu senima vidovdanskih heroja, dotle je za drugi deo Beograda Konstituanta postala mesto na koje je skoncentrisana sva pažnja“.⁹⁹ U istom broju donio je beogradski list i jedno kratko izvješće – u svega nekoliko redaka – o proslavi Vidovdana u Zagrebu, u kojem se kaže: „Juče u Zagrebu svečano je proslavljen Vidovdan. U svim crkvama održana su svečana blagodarenja. U podne bio je defile trupa, a popodne narodno veselje, koje je trajalo duboko u noć. [...] Primanje Ustava izazvalo je u narodnim redovima veliko zadovoljstvo. Celo popodne pucali su topovi. Zagrebački listovi objavili su u vanrednim izdanjima rezultate glasanja. Sve očekuje od tog istorijskog dela najveću korist [...] za unutrašnje konsolidovanje države.“¹⁰⁰

U svakom slučaju, izglasavanje Vidovdanskog ustava izazvalo je veliko zadovoljstvo kod poznatog srpskog političara i povjesničara Slobodana Jovanovića (1869-1958), koji se kao i već citirani Stanoje Stanojević najviše pribojavao federalizacije države. Stoga je prije donošenja Ustava u *Politici* pisao o „blagodatima“ centralizma, odnosno predviđene podjele države u oblasti. „Ustavni nacrt pošao je od toga da se sadašnje pokrajine moraju ukinuti u interesu državnog jedinstva. Suviše velike, one bi mogle postati središta otpora prema centralnoj vlasti. Obrazovane na plemenskoj osnovi, ako ne sve, a ono neke najvažnije, one bi mogle postati ognjišta plemenske svesti nasuprot državnoj ideji velikih plemenskih pokrajina, treba stvoriti mnogo manje jedinice, tzv. oblasti, koje bi bile razgraničene tako, da ne mogu služiti plemenskom separatizmu, nego samo ekonomskom razvijanju pojedinih krajeva.“¹⁰¹

Kraljevina SHS nije slučajno u međunarodnoj politici, diplomaciji i publicistici onog vremena često bila percipirana kao proširena Srbija, bez obzira je li se to odobravalo i smatralo logičnim ili kritiziralo. Tako je poznata engleska spisateljica, autorica putopisa i izvrsna poznavateljica Balkana i Srednje Europe, Mary Edith Durham, 1922. u svojoj knjizi *Twenty Years of Balkan Tangle*, pisala: „Granice koje su 1918. godine povučene na Balkanu vjerojatno neće dugo postojati. Crna Gora koju je Srbija anektirala u očajnom je stanju. Samo snažnom prisutnošću svoje vojske uspijeva Srbima držati Crnogorce u podređenosti. I u Bosni, Makedoniji i Hrvatskoj situacija je loša. Stoga je lako moguće da današnja Velika Srbija (Jugoslavija) neće duže opstati nego srednjevjekovno carstvo Stefana Dušana.“¹⁰²

⁹⁹ „Ustav je primljen“, *Politika*, 29. lipnja 1921, 1.

¹⁰⁰ „Vidovdan u Zagrebu“ (Izvještaj *Politici*), *Politika*, 29. lipnja 1921, 2.

¹⁰¹ „Oblasti“, *Politika*, 16. lipnja 1921, 1.

¹⁰² DURHAM 1923 (njemački prijevod), 356.

Velikosrpsku ideologiju i hegemonističku politiku Radikalne stranke u Kraljevini SHS kritizirao je i njemački povjesničar i putopisac socijaldemokratske orijentacije Hermann Wendel, također dobar poznavalac južnoslavenskih zemalja i Balkana, a inače veliki prijatelj Srbije i („idealne“) jugoslavenske države.¹⁰³ Nasuprot tomu, austrijski povjesničar Gilbert in der Maur, do Anschlusa 1938. ilegalni nacionalsocijalist, pisao je tridesetih godina s oduševljenjem o Srbiji i tadašnjim beogradskim političarima, kao jamstvu opstanka „jugoslavenske nacije i države“. Istovremeno se gorljivi austrijski nacionalsocijalist okomio na Stjepana Radića kao „prijatelja stare habsburške Austrije, separatista i razarača Jugoslavije“. „Jugoslaveni nikad nisu bili niti geografski pojam. Unatoč tomu ujedinili su se. Sada međutim postaju jednom nacijom za koje vrijedi lozinka stoljeća: *Ein Volk – ein Reich*“¹⁰⁴ – piše In der Maur u drugoj knjizi svoga djela *Die Jugoslawen einst und jetzt* (Jugoslaveni nekad i danas), a u trećoj knjizi, povlačeći paralelu između „njemačkog i jugoslavenskog ujedinjenja“, dodaje (neposredno prije aneksije Austrije od strane Hitlerove Njemačke): „Kao što su Jugoslaveni izborili svoju slobodu od Podunavske monarhije Habsburgovaca, tako ćemo i mi Nijemci iz Istočne Marke izboriti svoju slobodu od diktatom stvorene države Austrije.“¹⁰⁵

Zanimljivo je da je Kraljevstvo SHS, sigurno sasvim slučajno, baš na Vidovdan 28. lipnja 1919. zaključilo mirovni ugovor s Njemačkom u Versaillesu i time dobilo „kolektivno“ međunarodno priznanje, što je za Beograd imalo određenu simboliku – još jednog „Kosova“ tj. „moralne pobjede nad neprijateljima Srbije“. Pojedinačno su prije mirovne konferencije novu državu najprije priznale Norveška, Grčka, SAD i Švicarska, a nešto kasnije Francuska i Velika Britanija.¹⁰⁶

Demokratska stranka vodila je isto kao i radikali beskompromisnu borbu za „jedinstvo nacije i države“, ali s pozicija integralnog jugoslavenstva, koje se samo u nijansama razlikovalo od velikosrpske ideologije. Stranka je osnovana početkom 1919. u Sarajevu pod nazivom *Jugoslovenska demokratska stranka*, a svoja glavna uporišta imala je u Srbiji – članstvo se regrutiralo iz redova Napredne, Liberalne i Samostalne radikalne stranke koju je predvodio Ljuba Davidović, prvi predsjednik nove stranke – i među hrvatskim Srbima, članovima i pristašama

¹⁰³ WENDEL 1925; WENDEL 1921. U ovom putopisu svoje dojmove iz Zagreba opisuje ovako: „Od državnog kolodvora šeta se ugodno Akademičkim trgom i Zrinjercem i pogledima dohvaća na desnoj strani grmlje, drveće i lijehe cvijeća, a na lijevoj raskošne trokatne i četverokatne zgrade: sjedne se pred kavanom Zagreb za jedan stol i s užitkom ulazi u jedanaesti jutarnji sat. U nedjeljno ruho obučeni ljudi, kao na filmskom platnu; mladići u bijelim hlačama podvrnutih nogavica, dostojanstveni očevi s dugim bradama, časnici s mirisnom k. und k. aureolom, koji bez problema govore njemački [...] i žene, slavenskog, hrvatskog izgleda [...] odjevene prema najnovijoj modi. O da – ovdje se diše u središtu Srednje Europe. [*O ja – hier atmet man mitten in Mitteleuropa!*]. Usp. WENDEL 1921, 19.

¹⁰⁴ IN DER MAUR 1936, 606.

¹⁰⁵ IN DER MAUR 1938, 607.

¹⁰⁶ GOLDSTEIN 2008, 37.

nekadašnje Hrvatsko-srpske koalicije sa Svetozarom Pribićevićem na čelu. Stranci su se priključile i različite grupe i pojedinci liberalne i jugoslavenske orijentacije iz gotovo svih krajeva nove države, i to ne samo pripadnici „srpskog plemena“. Od poznatijih hrvatskih političara onog vremena članovi stranke postali su ne samo pobornici ideje „narodnog jedinstva“ kao Ante Pavelić (stariji), Ivan Ribar i Većeslav Vilder, nego i dotadašnji pravaš Grga Tuškan. Iako je stranka nastupila kao „općejugoslavenska“, njeno biračko tijelo sastojalo se najvećim dijelom od srpskog stanovništva – srbijanskog i „prečanskog“. U Dalmaciji i Hrvatskom primorju Demokratska stranka imala je podršku i dobrog dijela tamošnjeg hrvatskog stanovništva koje se, kako je već rečeno, zbog talijanskog iredentizma priklonilo jugoslavenskoj unitarističkoj opciji.¹⁰⁷ Nije slučajno da je Split u međuratnom razdoblju bio na glasu kao „najjugoslavenskiji“ grad u Hrvatskoj, ali je Demokratska stranka imala jaku bazu i na Korčuli i Krku. Tako je Punit na Krku bio preimenovan u Aleksandrovo.¹⁰⁸ Do raskola u stranci došlo je 1924. kad se Pribićević sa svojom grupom odvojio od Davidovićeve srbijanske matične stranke i osnovao *Samostalnu demokratsku stranku* koja je i nakon raskola ostala pri svom centralističkom i unitarističkom kursu, ali samo do 1927. godine.

Kao što je SRNAO nastao pod okriljem Radikalne stranke, tako je i ORJU-NA (*Organizacija jugoslavenskih nacionalista*) bila čedo Demokratske stranke. Organizacija je osnovana početkom 1921. u Splitu pod imenom *Jugoslavenska napredna nacionalistička omladina* (JNNO), a ime je promijenila u svibnju 1922. godine.¹⁰⁹ ORUJNA je kao i SRNAO radikalnim metodama, uključujući primjenu sile, odnosno teror, vodila borbu protiv „neprijatelja (unitarističke) države“, osobito protiv Radića, te članova i pristaša njegove stranke, kao i pravaša i ostalih „antidržavnih elemenata“. Primjena sile i teror nad političkim i ideološkim protivnicima imali su svoje teoretsko uporište u radikalnoj ideologiji koja je imala mnoga obilježja fašizma, kao npr. kult (jugoslavenske) nacije, usko povezan s klasičnom fašističkom ideologijom krvi i zemlje, te militarizmom, antiparlamentarizmom i zagavaranjem autoritarne nacionalne države.¹¹⁰

„Hrvatski odgovor“ na ORJUNU i SRNAO bio je HANA O (akronim za Hrvatsku nacionalnu omladinu) koji je, slično kao njegov srpski antipod, kultivirao mit o vlastitom (u ovom slučaju potlačenom) narodu, odnosno „hrvatskom čovjeku“ koji se mora osloboditi tuđinske vlasti i biti „svoj na svom“, tj. „jedini gospodar u hrvatskoj zemlji“ koju je HANA O, nadovezujući se na pravašku ideologiju, definirao (geografski) vrlo široko. Za postizanje spomenutog cilja sva su sredstva bila dozvoljena („Sila se samo silom suzbija!“, ili „Ljuta trava na ljutu ranu!“).

¹⁰⁷ GOLDSTEIN 2008, 53.

¹⁰⁸ GOLDSTEIN 2008, 66.

¹⁰⁹ MATKOVIĆ 1998, 115.

¹¹⁰ GOLDSTEIN 2008, 66.

Zato je HANAO pozivao na obračun s „neprijateljima hrvatskog naroda“ i na „osvetu“ i to činio i sam u vidu oružanih napada na predstavnike centralističke vlasti ili u borbi s članovima i pristalicama ORJUNE i SRNAO-a. „Svaki član HANAO neka bude vojnikom“ – bila je jedna od deviza Hrvatske nacionalne organizacije koja se može smatrati pretečom ustaštva (gotovo ista ideologija i dikcija). U mnogim hrvatskim i bosanskohercegovačkim gradovima i mjestima dolazilo je već početkom dvadesetih godina često do sukoba i krvavih obračuna između pripadnika triju spomenutih paravojsnih nacionalističkih organizacija.¹¹¹

H(R)SS i borba za autonomnu Hrvatsku u okviru Jugoslavije

Legalnim sredstvima borila se protiv beogradskog centralističkog režima od svog osnutka 1903. pacifistički orijentirana Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) braće Stjepana i Antuna Radića.¹¹² Na prvim izborima za Narodnu skupštinu odnosno za Konstituantu u Beogradu u studenom 1920. dobila je Radićeva stranka, koja se u međuvremenu preimenovala u HRSS (Hrvatska republikanska seljačka stranaka), 14,3% glasova ili 50 mandata, čime je prema postotku dobivenih glasova birača postala treća, a prema broju „dodijeljenih“ joj mandata četvrta po veličini stranka u Ustavotvornoj skupštini. Od 22 stranke, koliko ih je sudjelovalo na izborima, najviše glasova dobila je Demokratska stranka (19,9% ili 92 mandata), a neznatno manje Narodna radikalna stranka (17,7% ili 91 mandat). Slijedile su Komunistička partija Jugoslavije (12,4% i 59), odnosno HRSS s navedenim postotkom glasova i osvojenih mandata. Hrvatska stranka prava dobila je 0,7% glasova i time – „zahvaljujući „čisto“ proporcionalnom izbornog sustavu – „zaradila“ dva mandata. Zastupnici iz Hrvatske imali su ukupno 93 mandata u Konstituantu.¹¹³

Poslanici HRSS-a nisu sudjelovali u radu Ustavotvorne skupštine, ali su izradili svoj vlastiti nacrt Ustava pod nazivom „Ustav ili državno uređenje Neutralne seljačke republike Hrvatske kao jedini zakoniti temelj javnog prava države Hrvatske“, prema kojem bi Hrvatska bila jedna od četiri konfederalne jedinice, uz Srbiju, Sloveniju i Bosnu i Hercegovinu, sa svima atributima državnosti, u okviru međunarodno priznate jugoslavenske države odnosno saveza država. HRSS je s ovim potpuno nerealnim, maksimalističkim programom izašla u javnost, da bi centralistički režim privoljela na barem neke ustupke ili pak na kompromis između centralizma i federalizma.¹¹⁴ Do (izvanrednih) izbora za Narodnu skupštinu 1923. godine Radićeva stranka uspjela je udvostručiti broj glasova i postati po broju man-

¹¹¹ GOLDSTEIN 2008, 67; MATKOVIĆ 1998, 115.

¹¹² Usp. RADIĆ 1919 i RADIĆ 1936.

¹¹³ GOLDSTEIN 2008, 43-44 i 73.

¹¹⁴ GOLDSTEIN 2008, 73; MATKOVIĆ 1998, 108; PERIĆ 2003, 341-343.

data druga stranka u beogradskom parlamentu. Nakon velikog izbornog uspjeha svoje stranke, koja je i dalje bila suočena s represivnim mjerama centralističkog režima, Radić je u srpnju 1923. pošao na turneju u europske metropole Beč, Berlin, Pariz i London u svrhu upoznavanja međunarodne javnosti s (ne)-prilikama u zemlji i pridobivanja iste za svoj koncept jugoslavenske države. Turneja je završila u Moskvi, gdje je Radić svoju stranku učlanio u Seljačku internacionalu. To je bio praktički jedini rezultat njegove turneje, kojim je, međutim, na sebe i na svoju stranku još više navukao bijes centralističkog režima, kojemu su Radićeva europska turneja i njegov „pakt s boljševistima“ bili još jedan dokaz njegovog rada na „razbijanju države“. Stoga je Radić početkom 1925. bio uhićen, a potom zatvoren, a njegova stranka zabranjena. Unatoč tome, stranci je bilo dozvoljeno da se kandidira na izborima za Skupštinu 1925, na kojima je, iako je Radić izbornu borbu vodio iz zatvora, uspjela ponoviti izborni uspjeh iz 1923. godine, sa 67 osvojenih mandata. Međutim, ubrzo je došlo do neočekivanog preokreta koji je Radića takoreći iz zatvora odveo na ministarsku stolicu. Njegov bratić Pavle pobrinuo se u ožujku 1925. za senzaciju time što je u Skupštini u ime svoje stranke pročitao izjavu u kojoj se daje do znanja da vodstvo stranke priznaje monarhiju i Vidovdanski ustav i briše iz naziva stranke pridjev „republikanska“, pa se ona od sada zove samo Hrvatska seljačka stranka (HSS). Nakon toga HSS je ušla u vladu Nikole Pašića (broj X, od 18. srpnja 1925. do 8. travnja 1926), i u sljedeće dvije vlade (također radikalna) Nikole Uzunovića (od 8. travnja do 15. svibnja 1926). Zbog očekivane disharmonije s radikalima Radić i ostali HSS-ovi ministri napustili su do svibnja 1926. Vladu i prešli ponovo u opoziciju. U Hrvatskoj su mnogi Radića i njegovu stranku optužili za izdaju hrvatskih interesa, ali je ona unatoč „izdaji“ na sljedećim prijevremenim skupštinskim izborima dobila 61 mandat (u odnosu na 78 iz 1925) i tako ostala uvjerljivo vodeća i praktički jedina relevantna stranka u Hrvatskoj.¹¹⁵

Iste godine dogodila se nova senzacija na političkoj sceni Kraljevine SHS, koja je dodatno ojačala utjecaj HSS-a. Svetozar Pribićević i njegov SDS naglo su napustili centralistički kurs i prešli u opoziciju. Uvidjeli su očito da je centralistička politika bila na štetu cijele Hrvatske i cijele države, pa tako i srpskog „prečanskog“ stanovništva. Tako je krajem 1927. između HSS-a i SDS-a sklopljena Seljačko-demokratska koalicija (SDK)¹¹⁶ koja je zajedničkim snagama krenula u borbu protiv centralizma i autoritarne politike Beograda, a za demokratsku i federalnu državu. Dok je Radić nastavio borbu koju je započeo još u Habsburškoj Monarhiji, a u novoj državi od samog njenog početka, Pribićević se okrenuo za 180 stupnjeva i svrstao se na stranu federalista koje je do nedavno demonizirao kao neprijatelje države i kao takve progonio. Još u siječnju iste godine *Zastava*

¹¹⁵ GOLDSTEIN 2008, 75-77; BANAC 1987, 220-245.

¹¹⁶ MATKOVIĆ 1998, 175-176.

(*Narodni list Samostalne demokratske stranke*) iz Novog Sada slavila je Pribićevića kao „pravog i jedinog vođu naše demokratije“ koji je, kako se kaže, „bio u koaliciji s radikalima, ali samo onda kada su vodili njegovu državnu politiku pravog državnog i narodnog jedinstva, a ostavio ih je odmah kad su pristali na nesretnu sporazumašku politiku Pavla Radića.“ Pribićević, piše dalje *Zastava*, „ne bi nikad ni pomislio [...] da pravi vladu s Korošcem i St. Radićem [...] jer se njihovi programi isključuju“.¹¹⁷ I doista, Pribićević je utoliko održao riječ, što nikad nije „pravio vladu“ niti s Korošcem niti s Radićem, ali je zato bio s ovim posljednjim zajedno u opoziciji, što se tada činilo jednako nevjerojatnim. Pribićević se, dakle, preobrazio iz Savla u Pavla, barem s hrvatskog gledišta i gledišta ostalih federalista. Sa stajališta donedavnih Pribićevićevih saveznika bilo je ovo „obraćenje“ ravno „izdaji srpstva“. *Srbadija* je, prema očekivanjima, bjesnila i kao i obično pozivala na radikalni obračun sa starim i novim „neprijateljima“ naroda i države i zahtijevala da se „obezglave mace“ SDK: „Ej, blagoslovena državna batino, gde si?! Gde si da uliješ malo discipline, da uliješ malo poštenja prema onih milion pet stotina hiljada srpskih grobova, gde si da uliješ malo straha u ovaj neobuzdani raskalašeni, pokvareni izdajnički elemenat, koji se sprema da baci pod nož i u oganj sve ono što pošteno srpski misli i pošteno radi.“¹¹⁸

Dok su radikalni srpski nacionalisti otvoreno pozivali na likvidaciju Pribićevića i Radića, politički protivnici nove koalicije u Hrvatskoj, osobito radikalni pravaši, bagatelizirali su te prijetnje. Tako je poznati pravaški publicist, katolički svećenik Kerubin Šegvić, koji je između ostalog napisao i jednu biografiju Ante Starčevića u kojoj je osnivača Stranke prava „okrenuo na glavu“, da bi ga prilagodio potrebama radikalnih pravaša iz redova katoličkog svećenstva, pisao samo nekoliko dana prije atentata u Skupštini u osječkom *Hrvatskom listu*: „Radić je nekoliko puta naglasio da ga se nastoji maknuti iz javnog života. Time hoće da steče sućut i simpatiju javnosti. Mi ćemo reći ovo: kad bi ga htjeli maknuti, oni bi imali sredstva i moći da to čine. Ali ko bi onda švanjio Hrvate ovako uspješne kao Radić. A kada bi nekome doista uspjelo odstraniti iz javnog života vođu zavedenih, zasljepljenih i pijanih, učinio bi najveće djelo što ga pamti hrvatska povijest. Odstranio bi neprestanu opasnost za javni poredak i za međunarodni mir u svijetu. Da Radić imade i iskre patriotizma, on bi se sam maknuo, ali od njega se nije tomu nadati.“¹¹⁹

Višestruki poziv na likvidaciju Radića urodio je plodom. Radić je postao žrtvom atentata u Skupštini, kojeg je 20. lipnja 1928. izvršio već spomenuti crnogorski radikal i član četničke organizacije Puniša Račić, a Pribićević svoju političku

¹¹⁷ „Pravi i jedini vođa naroda“, *Zastava. Narodni list Samostalne Demokratske Stranke*, 18. siječnja 1927, 1.

¹¹⁸ „Pribićevićeve konstatacije“, *Srbadija*, 11. studenoga 1928, 1.

¹¹⁹ Citirano prema GOLDSTEIN 2008, 48.

metamorfozu, istina, nije kao Radić platio vlastitim životom, ali je postao žrtvom diktature koju je 6. siječnja 1929. uveo kralj Aleksandar. Pribićević je bio uhićen i interniran, da bi 1931. završio u praškom izgnanstvu, gdje je 1936. umro.¹²⁰ Pribićevićev radikalni zaokret u politici najbolje dokumentira jedan intervju kojeg je poslije atentata u Skupštini, nakon što je sam preuzeo vodstvo SDK, dao beogradskom listu *Politika*, a u kojem je, komentirajući ogorčenost hrvatske javnosti i izgrede protiv Srba, tvrdio da „nema mnogo ogorčenja protiv Srbijanaca među Hrvatima nego samo protiv vlade i režima i da, ukoliko ima povika protiv Srbijanaca, da su oni vrlo retki“. „Razume se“ – kaže Pribićević – „ima i takvih pojava i talasa i osećaja. Ali mi smo to svojim autoritetom i snagom sprečavali znajući da bi to vodilo rasulu.“ I Pribićević nastavlja braniti reakcije hrvatske javnosti na atentat i demonstrirati svoju privrženost novoj politici, kad kaže: „Ali treba se uživeti u dušu ovoga naroda posle pogibije u Beogradu. Verovatno bi i u Srbiji bilo takvih pojava, glasa i osećaja da se desilo obrnuto. Predpostavimo da je istorija dovela ujedinjenje oko Zagreba i da je u jednoj sličnoj atmosferi u zagrebačkom Saboru jedan hrvatski poslanik pobio nekoliko srbijanskih poslanika [podvukao autor!]. Ne treba nikad događaje ocenjivati sa toga stanovišta nego se mora imati sposobnosti i za ocenjivanje drugih gledišta i da se sa njega događaji kritički posmatraju.“¹²¹ Pribićevićevu ocjenu situacije u Hrvatskoj uvelike su dijelili i izvjestitelji citiranog vodećeg beogradskog dnevnika, koji su pisali o „mirnoj i dostojanstvenoj atmosferi“ na pogrebu Pavla Radića i Đure Basaričeka u Zagrebu.¹²² U *Politici* od 23. lipnja 1928. objavljen je i isječak iz razgovora što ga je jedan reporter lista u vlaku od Beograda do Zagreba vodio sa suprugama dvojice pokojnika. U tom tekstu citira se „gospođa Radić“, koja je, između ostalog, rekla: „Neka se on [Puniša Račić] kazni. [...] Neka se kazne i oni koji su mu pomagali, ali neka se krivica ne proteže na srpski narod jer on nije kriv. Tako mi je žao što su u Zagrebu demolirali kuće i što može i nevin da postrada. Moj muž nije nikada rekao: srpski narod je loš, nego: pojedinci su loši, režim je loš.“¹²³

Činjenica da je koalicija i nakon Pribićevićeva odlaska u emigraciju pod vodstvom Radićevog nasljednika Vladka Mačeka funkcionirala i održala se sve do raspada Jugoslavije, te da je na obje strane bilo volje da se suradnja nastavi, samo pokazuje da se ipak radilo o jednoj političkoj kulturi koja je nastala i „odrasla“ u

¹²⁰ BANAC 1987, 165; MATKOVIĆ 1998, 129. O Pribićevićevom novom političkom stilu i novoj ideologiji vidi: PRIBIĆEVIĆ 1931.

¹²¹ „Značajne izjave g. Sv. Pribićevića“, *Politika*, 25. lipnja 1928., 2.

¹²² Usp. „Doček u Zagrebu. U potpunom redu i miru Zagrepčani su dostojanstveno dočekali žrtve atentata u Narodnoj skupštini“, *Politika*, 23. lipnja 1928, 1-2.; „Svečana sahrana ubijenih poslanika. Veličanstvena povorka iz cele zemlje mirno i dostojanstveno je ispratila posmrtno ostatke Pavla Radića i Đure Basaričeka do večne kuće“, *Politika*, 24. lipnja 1928, 1-2.

¹²³ „U vozu s gospođama Pavla Radića i Basaričeka. ‘Neka se krivci kazne, ali neka se krivnja ne proteže na srpski narod koji je nevin’, veli gđa Pavla Radića“, *Politika*, 23. lipnja 1928, 1-2.

Habsburškoj Monarhiji, pa se stoga prirodno u mnogočemu razlikovala od srpske koja je nastala i razvijala se u potpuno drugačijim povijesnim okolnostima. Radikalni hrvatski nacionalisti o teoriji zajedničke političke kulture, dakako, ne žele ni čuti, ili joj suprotstavljaju onu Ive Pilara još iz vremena Prvog svjetskog rata o „svesrpskoj bizantsko-pravoslavnoj političkoj (ne)kulturi“ koja s hrvatskom, „srednjoeuropsko-katoličkom“ navodno nema ništa zajedničkog. Tu teoriju – *mutatis mutandis* – prihvatio je i širio u najnovije vrijeme i Franjo Tuđman, a i danas je zastupaju mnogi njegovi epigoni u politici, publicistici i historiografiji.

Kraljeva diktatura i Sporazum

Nakon proglašenja diktature kralj je raspustio Skupštinu, suspendirao (Vidovdanski) ustav, a predsjednikom vlade imenovao generala Petra Živkovića. Dana 30. rujna iste godine država je dobila novo ime: Jugoslavija¹²⁴, a izvršena je i nova administrativna podjela zemlje – u devet banovina – koje su bile uglavnom etnički heterogene, izuzevši Dravsku banovinu koja se uglavnom poklapala sa slovenskim etničkim teritorijem. Promjenom imena države i službeno je proklamirana „jugoslavenska nacija“. U jesen 1931. proglašen je novi oktroiirani ustav i donesen novi izborni zakon, koji je predviđao javno umjesto tajnog glasanja, a prema kojem su krajem godine i održani izbori, koji taj naziv ne zaslužuju jer se na njima nisu mogle kandidirati „stare“ stranke s „plemenskim“ predznakom, nego samo nadregionalne stranke „jugoslavenskog nacionalnog karaktera“.¹²⁵ Novostvorena režimska Jugoslovenska radikalno seljačka demokratija koja je svojim imenom sugerirala kontinuitet, ali bez „plemenskih obilježja“, značila je ismijavanje parlamentarne demokracije, jer alternativa praktički nije postojala. Stranka je 1933. promijenila ime u Jugoslavenska nacionalna stranka, ali je politika kralja i njegovog režima ostala ista: gušenje svake opozicije i sustavna nasilna indoktrinacija u duhu ideologije „(jedne) jugoslavenske nacije u jednoj državi“.

Hrvatska opozicija s Mačekom na čelu, kao i mnogi hrvatski intelektualci gajili su nakon uvođenja diktature iluzije da će kralj potisnuti eksponente velikosrpske politike u drugi plan i „zavesti red“ u državi, ali je ubrzo uvidjela da su se prevarili jer je sam kralj, kao i čitava vladajuća kuća bila dio „starog režima“ koji je bio ukorijenjen u tradiciji srpskog pijemontizma.¹²⁶ Kralja je već Vidovdanski ustav praktički ovlastio da vlada apsolutistički, što je on od samog početka i činio, a

¹²⁴ O uvođenju diktature *Srbadija* izvješćuje ovako: „Proklamacija Njegovog Veličanstva našeg junačkog i ljubljenog kralja i nove vlade pod predsjednikom generalom g. Petrom Živkovićem primljena je u svim krajevima naše Otadžbine s velikim i jednakim oduševljenjem“. Usp. „Oduševljenje u narodu“, *Srbadija*, 13. siječnja 1929, 1.

¹²⁵ HORVATH 1936, 114.

¹²⁶ CIPEK 2001, 539-575.

od 6. siječnja 1929. on je i *de jure* bio diktator. Osim permanentne gospodarske i socijalne krize Aleksandrov apsolutistički način vladanja bio je jedan od glavnih razloga političke nestabilnosti „njegove“ države. Od 23 vlade koje su u Kraljevini SHS od 1921. do 1929. bile prisiljene odstupiti, 21 je srušena intervencijom kralja, a samo dvije zbog nesuglasica između koalicijskih partnera, odnosno zbog nedostatka podrške u Skupštini. Od 40 vlada koje je „potrošila“ prva jugoslavenska država, u dva desetljeća svog postojanja njih 30 vodili su (etnički) Srbi, a samo jednu Slovenac Anton Korošec. I to je sigurno, barem djelomično, bila „zasluga“ kralja Aleksandra.¹²⁷

S uvođenjem diktature poklopio se slučajno i početak svjetske gospodarske krize koja je Jugoslaviju kao pretežito agrarnu i gospodarski zaostalu zemlju osobito snažno pogodila. Ali još prije početka svjetske krize u svakom pogledu heterogena nova jugoslavenska država borila se s ogromnim gospodarskim i financijskim problemima koji su bili jedan od glavnih uzroka nacionalnih sukoba. Tako su npr. dijelovi Hrvatske koji su u Austro-Ugarskoj bili među najsiromašnijim i najnerazvijenijim zemljama Monarhije, činili relativno najbogatije dijelove nove države. Beogradski centralistički režim, da bi uspostavio „gospodarsku ravnotežu“ u državi, najviše je financijski i porezno opterećivao „bogate (austro-ugarske) zemlje“. To se dogodilo odmah nakon ujedinjenja – u procesu usklađivanja različitih monetarnih sustava. Do kraja 1919. godine na nekadašnjem području Austro-Ugarske ostala je austrijska kruna kao platežno sredstvo, a tek tijekom 1920. i 1921. godine postupno je uveden srpski dinar kao jedinstveno platežno sredstvo. Beogradske vlasti odlučile su da se zamjena krune za dinar vrši u omjeru 4:1, dakle četiri krune za jedan dinar, iako je prema tadašnjoj stvarnoj vrijednosti dviju valuta taj odnos trebao biti 1:1. Na taj su način relativno najbogatiji dijelovi nove države, među njima i sjeverni i zapadni dio Hrvatske, bili najviše oštećeni. Isto se dogodilo i pri plaćanju poreza koji su u Hrvatskoj, ali i u Vojvodini bili i dalje navođeni u krunama, a morali su biti plaćani u dinarima, što je praktično značilo da su se oni u odnosu na one u vrijeme prije rata povećali za četiri puta. Stoga je jasno da su se Hrvatska, ali i Vojvodina osjećale izrabljivanim od strane centralnih vlasti u Beogradu.¹²⁸ U Beogradu i Srbiji to se, dakako, promatralo iz sasvim druge perspektive. Rječnikom *Srbadije*, to je bilo ono „najmanje“ što je Hrvatska u novoj zajedničkoj državi mogla učiniti – kao „danak“ za svoje oslobođenje i nakon svega što je Srbija pretrpjela u ratu za „oslobođenje sve jednokrvene braće“.

I u pogledu industrijalizacije postojao je u novoj državi priličan raskorak između relativno industrijaliziranog „naprednog“ sjeverozapada i neindustrijaliziranog jugoistoka, pri čemu je „bogat“ sjeverozapad svoju industriju, kao i svoje „bogatstvo“ uopće uvelike baštinio od „neprijateljske“ Austro-Ugarske.

¹²⁷ GOLDSTEIN 2008, 60 -61.

¹²⁸ GOLDSTEIN 2008, 31.

To je za beogradske vlasti bio dodatni motiv za „uspostavljanje ravnoteže“, tj. za forsirano industrijaliziranje Srbije na račun Hrvatske i Slovenije. Slično je bilo i u bankarskom sektoru, u kojem je Zagreb nakon ujedinjenja igrao vodeću ulogu, ali je tendencija njegovog prebacivanja u Beograd s vremenom postajala sve izraženija.¹²⁹

Jedna od posljedica Kraljeve diktature bio je i nastanak ilegalnih ili pojačanu aktivnost već postojećih radikalno nacionalističkih i paravojnih organizacija poput makedonsko-bugarskog VMRO-a i hrvatskog ustaškog pokreta koji se razvio iz politički marginalne Hrvatske stranke prava (HSP) kojoj je na čelu bio Ante Pavelić (mlađi), kasniji poglavnik Nezavisne Države Hrvatske. Pavelić je nakon uvođenja diktature pobjegao u Italiju i tamo, među radikalno nacionalističkim hrvatskim emigrantima, 1930. osnovao „Hrvatski oslobodilački pokret – Ustaša“. Pavelić i ostali ustaški ideolozi i osnivači pokreta pozivali su se, kao i sve druge pravaške stranke i grupe, na „učenje“ Ante Starčevića o hrvatskom povijesnom pravu i samostalnoj hrvatskoj državi, ali su se potpuno prilagodili „novom duhu vremena“. Pavelić nije slučajno našao utočište u Mussolinijevoj Italiji. Program i politička praksa ustaške organizacije bili su potpuno kompatibilni s „izvornim“ talijanskim fašizmom. Glavni cilj paravojne ustaške organizacije bilo je rušenje Jugoslavije i stvaranje „samostalne hrvatske države u njenim prirodnim i etničkim granicama“ – na ruševinama „tamnice hrvatskoga naroda“.¹³⁰ Stoga je logično da su jugoslavenske vlasti i tajne službe i u inozemstvu progonile pripadnike ustaškog pokreta, a ovi su opet u Italiji i Mađarskoj pripremali terorističke akcije protiv nosilaca vlasti u Jugoslaviji. Na meti ustaša bio je osobito kralj Aleksandar, na kojega su, zajedno s pripadnicima VMRO-a, 1934. u Marseillesu konačno i izvršili atentat. U istom atentatu osim kralja Aleksandra ubijen je i francuski ministar vanjskih poslova Louis Barthou. Taj atentat doveo je ustaše, koji su tada čak i među europskim teroristima bili marginalci, za kratko vrijeme na prve stranice svih europskih novina i učinio ih predmetom političkih analiza, ali im se nakon toga više nije poklanjala pažnja – sve dok nisu došli na vlast u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U Jugoslaviji je Aleksandrova smrt izazvala ne samo „službenu žalost“ i kult ličnosti „Kralja ujedinitelja“¹³¹, nego i dodatni bijes pobornika „narodnog

¹²⁹ MATKOVIĆ 1998, 143-149.

¹³⁰ PAVELIĆ 1931 i PAVELIĆ s.a.

¹³¹ Na prvu obljetnicu Aleksandrove smrti novi beogradski režimski list *Jugoslovenska nacija* (počeo izlaziti 1. rujna 1935) gotovo je kanonizirao „kralja ujedinitelja i mučenika“ i povukao paralelu između njega i legendarnog Karadžića i srpski narod poistovjetio s „jugoslovenskim“, a jugoslavensku državu prikazao kao nastavak srpske. Spomenuti list piše u svom uvodnom članku 9. listopada 1935, između ostalog i sljedeće: „Ni jedan narod na svetu nije tako skupo, po broju žrtava, platio svoju slobodu, kao mi Jugosloveni. Kad je u prošlom stoljeću naš narod, pod svojim velikim Vožd, bio vožen svojom zvezdom vodiljom, koja mu je blistala kroz duh njegove tradicije, onda je 1804. god. u Šumadiji u Orašcu proklamovao oslobođenje svoje. [...]“

i državnog jedinstva“ na „separatističke i terorističke elemente“, osobito među Hrvatima, iako je ustaška organizacija i u Hrvatskoj tada bila još potpuno nepoznata široj javnosti. Zanimljivo je da je u godini osnivanja hrvatskog ustaškog pokreta (1930) u Beogradu (legalno) utemeljena odnosno obnovljena udruga ratnih veterana zvana Savez ustaša i dobrovoljaca Kraljevine Jugoslavije, s potpuno suprotnim ciljevima od hrvatskog ustaškog pokreta, razumije se. U pravilima udruge kao njen prvi cilj navodi se: „raditi na širenju nacionalne svesti i učvršćivanju državnog jedinstva, naročito u novo-oslobođenim krajevima naše Otadžbine“. U pogledu članstva, u četvrtom poglavlju pravila Saveza stoji: „Redovni član Saveza Ustaša i Dobrovoljaca može da bude svaki živi ustaša i dobrovoljac, kao i svaki član porodice ustaša i dobrovoljaca, koji ima pravo da se koristi zakonom o Dobrovoljcima.“¹³²

U vanjskoj politici prva jugoslavenska država oslanjala se osobito na svoje saveznike iz Prvog svjetskog rata, Francusku i Veliku Britaniju, i na taj način pokazala da je takoreći dostojna i legitimna nasljednica Srbije. Inicijativom Francuske, sklopile su 1921. Čehoslovačka, Kraljevstvo SHS i Rumunjska obrambeni savez neslužbenog naziva Mala Antanta koji je imao poslužiti kao *cordon sanitaire* između „boljševičke Rusije“ na jednoj i „revizionističkih država“ Njemačke, Austrije i Mađarske na drugoj strani, i tako etablirati „francuski sistem u Europi“, umjesto dotadašnjeg njemačkog – kako je 1921. pisala beogradska *Politika*.¹³³ Mala Antanta održala se kao obrambeni i politički savez do raspada Čehoslovačke 1939, ali se službena beogradska politika nakon atentata u Marseillesu 1934. počela okretati od Francuske, a prema Italiji i (Hitlerovoj) Njemačkoj, o kojoj je s vremenom postajala gospodarski sve ovisnija.¹³⁴

Nakon ubojstva kralja Aleksandra instalirano je tročlano namjesništvo s Aleksandrovim bratićem knezom Pavlom na čelu, koji je vladao u ime maloljetnog

---

Započeto delo neumrlog Vožda, dovršio je naš Najveći Kralj Aleksandar i Ujedinitelj, ostvarivši vekovni san Srba, Hrvata i Slovenaca, stvorivši moćnu Jugoslaviju i izvojevavši s mačem u ruci slobodu za porobljenu braću“. Usp. „Slava tvorcu Jugoslavije“, *Jugoslovenska nacija*, 9. listopada 1935, 1. Tri tjedna kasnije isti list objavio je jedan programatski članak uredništva u kojem se nacionalizam definira kao „služenje svom narodu“ i „požrtvovanje za dobro naroda i otadžbine“, a ne „potera za ostvarenjem svojih sebičnih interesa kao kod političkih partija [...]“. Službenu ideologiju jedne nacije u jednoj državi, koju je započeo „Kralj Ujedinitelj“, vidi u skladu s tadašnjim europskim i svjetskim trendom, pa piše: „Nacionalni programi u čitavom svetu smatraju se osnovnim pravilom društvenog života, ne borbu klasa, već uzajamnu pomoć jednog člana društva drugom i solidarnost. Najbolji je primer tomu današnja Nemačka, u kojoj prošle zime ni nabedniji građanin nije znao šta je to glad i studen. [...] Govoreći o jugoslovenskoj naciji, mi je razumemo kao moralno, političko i ekonomsko jedinstvo svih Srba, Hrvata i Slovenaca.“ Usp. „Nacija i nacionalizam“, *Jugoslovenska nacija*, 23. listopada 1935, 1. Dijelove teksta podvukao autor.

¹³² Usp. „Pravila Saveza Ustaša i Dobrovoljaca Kraljevine Jugoslavije“ (1931), 3-5.

¹³³ „Francuska i Austrija“, *Politika*, 4. svibnja 1921, 1.

¹³⁴ GOLDSTEIN 2008, 42.

Aleksandrovog nasljednika, kralja Petra II. Za predsjednika vlade knez namjesnik Pavle postavio je 1935. čelnika režimske Jugoslavenske radikalne zajednice (*JRZ*), nekadašnje JNS, Milana Stojadinovića, koji je na tom položaju ostao čitave, za tadašnje jugoslavenske prilike gotovo nevjerojatne, četiri godine, za kojih je učinio spomenuti zaokret u vanjskoj politici, a za što je teren pripremio pokojni kralj Aleksandar. Knez Pavle tu je politiku podržavao, ali je u približavanju Njemačkoj bio suzdržaniji od Stojadinovića. Zaslugom kneza Pavla došlo je i do postupne liberalizacije režima i reaktiviranja „starih“, do tada zabranjenih oporbenih stranaka, te sudjelovanja Udružene (jugoslavenske) opozicije, pod vodstvom Vladka Mačeka, na skupštinskim izborima 1935. i 1938. godine. Već 1932. izašla je SDK u javnost s tzv. *Zagrebačkim punktacijama* u kojima se oštro kritizira kraljeva diktatura i traži rekonstrukcija države prema federalnom načelu. To je ponukalo i ostale oporbene stranke u ilegali (srpske Demokrate i Radikale, slovenski SLS i muslimanski JMO) na kritiku režima i formuliranje zahtjeva sličnih onima koje je formulirala SDK. Tako je JMO objavio *Sarajevske*, a SLS *Ljubljanske punktacije*, dok je u Vojvodini objavljena tzv. *Novosadska rezolucija*. U svim spomenutim dokumentima traži se, kao i u *Zagrebačkim punktacijama*, demokratizacija i preuređenje države na federalnoj osnovi. Vladko Maček kao inicijator i glavni potpisnik *Zagrebačkih punktacija* bio je osuđen na tri godine zatvora.¹³⁵ Tijekom tridesetih godina objavljeni su i mnogi drugi prijedlozi za preuređenje države, od kojih je osobito zanimljiv onaj Josipa Smodlake, prema vlastitim riječima velikog mrzitelja Habsburgovaca i Austrije. Naime, Smodlaka je 1939. predlagao da se Jugoslavija podijeli u četiri federalne jedinice zvane banovine, i to Hrvatska (bez Dalmacije!), Slovenija, Srbija, te Bosna i Hercegovina s Dalmacijom i Crnom Gorom. Sve četiri banovine trebale bi u zajedničkoj državi imati onakvu autonomiju „kakvu je Hrvatska imala prije 1918“.¹³⁶

Knez namjesnik Pavle ušao je u povijest osobito kao zagovornik i inicijator **Sporazuma** koji je krajem kolovoza 1939, samo nekoliko dana prije početka Drugog svjetskog rata (u Europi), sklopljen između službenog Beograda i Zagreba, odnosno između tadašnjeg predsjednika Vlade Dragiše Cvetkovića i čelnika SDK Mačeka. Sporazumom je utvrđeno stvaranje Banovine Hrvatske, posebnog teritorija u okviru Jugoslavije koji je nastao fuzioniranjem dviju dotadašnjih banovina, Savske i Primorske, a kojem su priključeni i kotarevi (službeno „srezovi“) s natpolovičnom većinom hrvatskog stanovništva – Dubrovnik, Fojnica, Travnik, Derventa, Gradačac, Brčko, Ilok i Šid (vidi kartu).

U nadležnost Banovine Hrvatske prenijete su: unutarnja uprava, prosvjeta i pravosuđe, te socijalna politika, industrija, poljoprivreda, šumarstvo, rudarstvo, trgovina, narodno zdravlje i tjelesni odgoj. U nadležnosti centralne vlasti u Beo-

¹³⁵ MATKOVIĆ 1998, 179-181.

¹³⁶ SMODLAKA 1939, vidi također MATKOVIĆ 1998, 194. Podvukao autor.

gradu ostali su vanjski poslovi, vojska odnosno obrana, (zajedničke) financije, te promet i pošta. Područja nadležnosti Banovine Hrvatske trebala su definitivno biti definirana tek prilikom planiranog „preuređenja (cijele) države“, do kojeg međutim nikad nije došlo. Ostale banovine ostale su u starim granicama, a centralna vlast u Beogradu „netaknuta“.

Prema Sporazumu zakonodavnu vlast trebao je u Banovini vršiti Hrvatski sabor, za koji međutim nisu provedeni izbori, pa stoga nije bio niti sazvan. Vrhovna upravna vlast bila je u rukama bana, kojega je imenovao i razrješavao kralj, a bio je, odnosno trebao biti odgovoran kralju i Saboru. Za razliku od Sabora koji u kratkom vremenu postojanja Banovine Hrvatske nije uopće bio sazvan, kralj je odmah nakon Sporazuma banom imenovao Ivana Šubašića, koji je kasnije, krajem Drugog svjetskog rata, bio predsjednik dviju izbjegličkih vlada u Londonu, kao i ministar vanjskih poslova u prvoj koalicijskoj vladi Josipa Broza Tita u „novoj Jugoslaviji“. Velikim dijelom teoretska autonomija koju je (Banovina) Hrvatska dobila Sporazumom, ili bolje rečeno koja je Sporazumom bila predviđena, bila je slična onoj koju su Kraljevine Hrvatska i Slavonija imale u okviru Ugarske od 1868. do 1918. godine.¹³⁷

Negativne reakcije na Sporazum dolazile su iz beogradskih vojnih krugova i srpske opozicije koja je Mačeku zamjerala da je sklopio sporazum s predstavnicima režimske stranke i time „izdao“ Udruženu opoziciju. Osim toga kritizirala je, kako je rekla, pokušaj „jedностранog rješenja hrvatskog pitanja“ i tražila i za Srbiju posebnu federalnu jedinicu u koju bi bila uključena (barem) Vojvodina. U samoj Banovini Hrvatskoj protiv Sporazuma je ustala radikalna nacionalistička opozicija, frankovci, odnosno ustaše, koji su u međuvremenu počeli legalno djelovati i u Hrvatskoj i agitirati za potpuno odvajanje Hrvatske od Beograda i rušenje Jugoslavije. Nasuprot tomu šira hrvatska javnost prihvatila je Sporazum uglavnom pozitivno. I „službena“ Katolička crkva zauzela je prema Sporazumu pozitivan stav. Tako je npr. u okviru službenog posjeta kneza Pavla Zagrebu, održan u njegovoj prisutnosti u crkvi Sv. Marka svečani *Te Deum*, kojega je predvodio nadbiskup Stepinac. U svom pozdravnom govoru Stepinac je naglasio da ovaj *Te Deum* „ima biti simbolički akt zahvalnosti hrvatskog naroda što je riješeno jedno tako krupno narodno pitanje.“¹³⁸

Maček, koji je u novoj, nakon Sporazuma formiranoj Vladi Dragiše Cvetkovića postao jednim od dvaju potpredsjednika Vlade, vodio je umjerenu i prema Beogradu pomirljivu realnu politiku i nastojao, isto kao i knez Pavle, svim silama spriječiti uvlačenje Jugoslavije u rat, a istovremeno „izvući“ što više za Hrvatsku – u smislu oživotvorenja i proširenja autonomije. Mačekov koalicijski partner SDK podržavao je autonomiju Banovine Hrvatske, ali je inzistirao na tome da

¹³⁷ BOBAN 1992, 39-43; GOLDSTEIN 2008, 187-191, IVANIŠEVIĆ 1997, 73-76.

¹³⁸ „Njegovo Veličanstvo knez namjesnik Pavle u Zagrebu“, *Jutarnji list*, 14. siječnja 1940, 6.

ona ostane u okviru Jugoslavije.¹³⁹ Sava Kosanović, jedan od vodećih političara SDS-a odnosno SDK, pisao je u siječnju 1940. u sarajevskoj *Novoj Riječi* da su „Samostanci [...] prvoborci sporazuma s Hrvatima“, nakon što je „srpstvo u Hrvatskoj steklo [...] jedno veliko iskustvo, koje je od istorijske važnosti“. Ono je – kaže Kosanović – „zbog bezgranične vjere u Beograd doživljavalo da se baš na nj baca odgovornost faktora iz Beograda, zbog politike koja je odande vođena“, pa zaključuje: „Danas su vremena mnogo jasnija. Srpstvo u Hrvatskoj zna gdje mu je mjesto i interes. Svakako, neće se vraćati na vremena prije 1903. [...] Srpstvo u Hrvatskoj je odlučnije moralo – u interesu srpstva i države – da stane u borbu protiv onih koji su od Beograda htjeli da naprave Peštu.“¹⁴⁰

Maček je nekoliko dana ranije u jednom intervjuu za *Paris Soir*, u svojstvu potpredsjednika jugoslavenske vlade, izjavio da „hrvatski program nije više vanjsko pitanje, već čisto unutrašnje, koje je za 80% riješeno i koje jedino zahtijeva dopunu.“ A u pogledu vanjske, rekao je Maček, „možemo reći da je Jugoslavija jedna duša i da ni jedna jugoslavenska vlada nije radila tako savršenom saglasnošću kao današnja. Svi imamo jednu misao i jednu volju pred svakom vanjskom opasnošću.“ Upitan je li „uzbuđen zbog nekih elemenata nereda“ u zemlji, Maček je odgovorio: „Poslije velikog rata takovi elementi imali su privremeno većinu u Zagrebu. Uvjeravam Vas, da smo danas daleko od toga. Ovaj mali pokret nimalo nije uznemiravajući u Banovini Hrvatskoj. Osobito se na dalmatinskoj obali primjećuje njihova aktivnost, ali sumnjam da bi ikada imali više od dva-tri mandata, od stotine mandata, koliko će brojati kasnije naš hrvatski sabor. Što se tiče desničarskih ekstremista, frankovaca, oni doista ne predstavljaju gotovo ništa. Možda bi dobili jedan mandat, ali ništa više.“¹⁴¹

Posljednji Mačekov pokušaj spašavanja Jugoslavije i Hrvatske od rata bio je njegov ulazak u vladu Dušana Simovića koja je formirana nakon vojnog puča protiv Cvetkovićeve vlade, koja je pod pritiskom Hitlera bila prisiljena pristupiti Trojnom paktu. Dana 5. travnja 1941. beogradska *Politika* objavila je uvodni članak pod naslovom: „Vlada narodne sloge i preporoda na poslu. Vladku Mačeku pripremljen je svečani doček u Beogradu.“¹⁴² Dan kasnije uslijedilo je bombardiranje Beograda, a brzo nakon toga i raspad prve jugoslavenske države.

¹³⁹ GOLDSTEIN 2008, 187- 191.

¹⁴⁰ „Briga za Srbe u Hrvatskoj“. Članak iz sarajevske *Nove Riječi* prenesen u *Jutarnjem listu*, 5. siječnja 1940, 2.

¹⁴¹ „Izjava dr. Mačeka u *Paris Soiru*“, *Jutarnji list*, 2. siječnja 1940, str. 3. U izvješću *Jutarnjeg lista* citira se i članak dopisnika spomenutog lista Julesa Sauerweina, koji je objavljen pod naslovom „Jugoslavija koja je riješila hrvatsko pitanje ujedinjena je više nego ikad“, u istom broju ovih pariških novina u kojem je objavljen Sauerweinov intervju s Mačekom.

¹⁴² Usp. *Politika*, 5. travnja 1941, 1.

Zaključak

Današnja hrvatska „državotvorna“ historiografija, nadovezujući se na „domo-ljubno-pragmatičnu“ historiografiju druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća, prepoznaje u vlastitoj nacionalnoj državi smisao i konačni cilj čitave povijesti. Gledano kroz prizmu te „eshatološke“ historiografije, predstavljalo je ujedinjenje hrvatskih zemalja sa Srbijom i Crnom Gorom u novu jugoslavensku državu 1918. godine jednu od najvećih i najsudbonosnijih stranputica hrvatske nacionalne povijesti i politike uopće. Stoga ne čudi da se u većini stručnih povijesnih i politoloških publikacija na tu temu u Hrvatskoj posljednjih dvadesetak godina proces ujedinjenja kao i povijest prve Jugoslavije prikazuje vrlo jedonstrano i gotovo isključivo u negativnom svjetlu – kao borba između (hrvatskog) dobra i (srpskog) zla. Pri tome se osobito demonizira Svetozar Pribićević kojega se najviše tereti za odvođenje „hrvatskog naroda u beogradsku maglu“. Istovremeno, takozvana državotvorna, neopravaška historiografija tvrdi ili barem sugerira da je stvaranje samostalne hrvatske države u njenim „povijesnim i etničkim granicama“ već nakon Prvog svjetskog rata bilo moguće. Kritička analiza društveno-političkih prilika na južnoslavenskom prostoru onoga vremena kao i tadašnje međunarodne politike ne govori, međutim, u prilog toj tvrdnji.

Bez obzira na to što Hrvatska koncem 1918. godine praktički nije imala izbora, a niti vremena ni mogućnosti da izbori povoljnije uvjete ujedinjenja, ostaje činjenica da je tadašnja hrvatska politička elita u novu jugoslavensku državu ušla kao neravnopravan partner vladajuće srpske političke elite i u tom neravnopravnom položaju ostala do raspada države 1941. godine. Prva Jugoslavija predstavljala je, stoga, od samog početka neravnopravno konfliktno partnerstvo (u prvom redu) srpske i hrvatske političke elite, pri čemu naglasak leži na konfliktu, a ne na partnerstvu. U toj su se državnoj zajednici neravnopravnih partnera sukobile različite koncepcije nacionalne i državne integracije koje nije bilo moguće čak ni u teoriji, a kamoli u praksi svesti na zajednički nazivnik. Front povijesnih rasprava o stvaranju i povijesti zajedničke države između Beograda i Zagreba, koji su politika, historiografija i publicistika otvorile ubrzo nakon ujedinjena, „preživio“ je ne samo dvije jugoslavenske države, nego i dva rata, 1941-1945. i 1991-1995. godine, koja su ga dodatno učvrstila, te stoji još i danas – čvršći nego ikad.

Bibliografija

Izvori

- Jugoslavenska nacija*, Beograd, 1935.
Jugoslovenski Pijemont. Politički i književni dnevnik, Beograd, 1920, 1921.
Jutarnji list, Zagreb, 1940.

- Nova Srbija*, Bitolj/ Bitola, 1923.
Politika, Beograd, 1921, 1928, 1941.
Severna Srbija, Novi Sad, 1925.
Srbadija, Novi Sad, 1924, 1925, 1928, 1929.
Svetlost, Beograd, 1925.
Zastava. Narodni list Samostalne Demokratske Stranke, Novi Sad, 1927.

Literatura

- BANAC, Ivo (1987), *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb: Globus.
- BOBAN, Ljubo, FELDBAUER, Božidar (1992), *Hrvatske granice od 1918. do 1992. godine*, Zagreb: Školska knjiga: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- BOGDANOV, Vaso (1957), *Likovi i pokreti*, Zagreb: Mladost.
- BOGDANOV, Vaso (1957), *Historijski uzroci sukoba između Hrvata i Srba*, Zagreb.
- CIPEK, Tihomir (2001), Die kroatischen Eliten und die Königsdiktatur, u: *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1944*, ur. Erwin Oberländer, Paderborn, München, Wien, Zürich, 539-575.
- ČULINOVIĆ, Ferdo (1951), *1918. na Jadranu*, Zagreb: Glas rada.
- ČULINOVIĆ, Ferdo (1961), *Državno pravna historija jugoslavenskih zemalja*, Zagreb: Školska knjiga.
- ČULINOVIĆ, Ferdo (1968), *Dokumenti o Jugoslaviji: historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb: Školska knjiga.
- ČULINOVIĆ, Ferdo (1978, ponovljeno izdanje), *Državnopravni razvitak Jugoslavije*, Osijek: Štampa.
- DABINOVIĆ, Antun (1940), *Hrvatska državna i pravna povijest: s reprodukcijama najvažnijih dokumenata i slikama*, Zagreb: Matica hrvatska.
- DURHAM, Mary E. (1923), *Die slawische Gefahr. Zwanzig Jahre Balkan-Erinnerungen*, njemačko izdanje, ur. Hermann Lutz, Stuttgart.
- ENGELSFELD, Neda (1989), *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb: Globus: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom.
- ENGELSFELD, Neda (2000), Hrvatske federalističke ideje u razdoblju između 1918. i 1941., *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 50/6, 937-955.
- GOLDSTEIN, Ivo (2008), *Hrvatska 1918-2008*, Zagreb: Novi Liber.
- GROSS, Mirjana (2000), *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb: Golden marketing.
- GROSS, Mirjana (2004), *Vijek i djelovanje Franje Račkog*, Zagreb: Novi Liber.
- HORVATH, Josip (1936), U zajedničkoj državi. Pregled političkih događaja od god. 1918. do 1929., u: *Obzor – spomen-knjiga 1860-1935*, ur. Uredništvo *Obzora*, Zagreb, 111-117.

- HORVAT, Josip (1938), *Politička povijest Hrvatske: 1918.-1929.*, Zagreb.
- HORVAT, Rudolf (1923), *Hrvatsko pitanje*, Zagreb.
- HORVAT, Rudolf (1942), *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb: Kulturno-historijsko društvo Hrvatski rodoljub.
- HORVATH, Josip (1942), Kroatiens Werdegang, u: *Die Kroaten*, ur. Clemens Diederich (Berlin), Zagreb: Velebit, 67-116.
- IN DER MAUR, Gilbert (1936), *Die Jugoslawen einst und jetzt*, knj. 2: *Jugoslawiens Außenpolitik*, Leipzig, Wien: Günther.
- IN DER MAUR, Gilbert (1938), *Die Jugoslawen einst und jetzt*, knj. 3: *Der Weg zur Nation: Jugoslawiens Innenpolitik 1918-1938; Stojadinović als Vollstrecker*. Leipzig, Wien, Zürich: Günther.
- IVANIŠEVIĆ, Alojz (1992), Warum können Belgrad und Zagreb nicht miteinander?, u: *Identität – Differenz. Tribüne Trigon 1940-1990. Eine Typologie der Moderne*, ur. Peter Weibel i Christa Steinle, Wien/Köln/Weimar: Böhlau, 338-355.
- IVANIŠEVIĆ, Alojz (1993), Mnogo tvári jugoslavizmu, *Středni Evropa* 32, 57-61.
- IVANIŠEVIĆ, Alojz (1994), Klischees und Feindbilder – Wege und Irrwege des Jugoslawismus, u: *Identität und Nachbarschaft. Die Vielfalt der Alpen-Adria-Länder*, ur. Manfred Prisching, Wien/Köln/Graz: Böhlau, 137-169.
- IVANIŠEVIĆ, Alojz (1994a), Das Österreichbild der Serben und Kroaten, *Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte* 2, 65-86.
- IVANIŠEVIĆ, Alojz (1997), Integration und Desintegration zwischen Serben, Kroaten und Muslimen, *Der Donauraum-IDM* 37/1-2, 67-100.
- IVANIŠEVIĆ, Alojz (2002), Kontinuität und Diskontinuität in der kroatischen Historiographie 1991-2001, u: *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*, ur. Alojz Ivanišević, Andreas Kappeler, Walter Lukan, Arnold Suppan, Wien/Frankfurt am Main/Berlin: Petar Lang, 381-396.
- IVANIŠEVIĆ, Alojz (2003), Recenzija knjige Mirjana Gross, „Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret [Die ursprüngliche Staatsrechtsbewegung. Ideologie, Agitation, Bewegung]“, Zagreb: Golden Marketing 2000, *Südostforschungen* 61-62 (2002/2003), 654-656.
- IVANIŠEVIĆ, Alojz (2010), Getrennt durch die „gemeinsame Sprache“. Sprache als Politikum in kroatisch-serbischen Beziehungen und Konflikten vor der Entstehung Jugoslawiens, u: *Nation, Nationalitäten und Nationalismus im östlichen Europa. Festschrift für Arnold Suppan*, ur. Marija Wakounig, Wolfgang Mueller, Michael Portmann, Wien/Berlin: LIT, 307-331.
- JANKOVIĆ, Dragoslav / KRIZMAN, Bogdan (1964), *Građa o stvaranju jugoslavenske države (I.I – 20.XII 1918.)*, Beograd.
- KRIZMAN, Bogdan (1968), „Prevrat“ u Zagrebu i stvaranje „Države Slovenaca, Hrvata i Srba“ 1918. godine, Slavonska Požega: „Aleksandar Tajkov“.
- KRIZMAN, Bogdan (1977), *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb: Školska knjiga.

- KRIZMAN, Bogdan (1975), *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941: diplomatsko-historijski pregled*, Zagreb: Školska knjiga.
- KRIZMAN, Bogdan (1989), *Hrvatska u prvom svjetskom ratu: hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb: Globus.
- MACAN, Trpimir (2¹⁹⁹²), *Povijest hrvatskoga naroda*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske: Školska knjiga.
- MAČEK, Vladko (1937), *Bit hrvatskog seljačkog pokreta*, Zagreb: Dom Stjepana Radića, zadruga hrvatskih seljačkih radnika s.o.j.
- MAČEK, Vladko (1957), *In the struggle for freedom*. Translated by Elisabeth and Stjepan Gazi, New York: R. Speller&Sons.
- MAČEK, Vladko (2003), *Memoari*, Zagreb: Dom i svijet.
- MATKOVIĆ, Hrvoje (1972), *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb.
- MATKOVIĆ, Hrvoje (1995), *Svetozar Pribičević: ideolog, stranački vođa, emigrant*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- MATKOVIĆ, Hrvoje (1995, drugo dopunjeno izdanje), *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
- MATKOVIĆ, Hrvoje (1998), *Povijest Jugoslavije (1918-1991) Hrvatski pogled*, Zagreb: Naklada Pavičić.
- MANDROVIĆ, K[osta] (1903), *Ilustrovana istorija srpskog naroda od najstarijih vremena do kraja XIX veka. Za narod i školu*, Beč.
- Narodna pjesmarica Matice dalmationske* (1902), Zadar: Matica dalmatinska.
- PAVELIĆ, Ante (s.a.), *Grundsätze der kroatischen Ustaschenbewegung [Der Ustaschen-Führer Dr. Ante Pavelić]*, s.l.
- PAVELIĆ, Ante (1931), *Aus dem Kampfe um den selbständigen Staat Kroatien: einige Dokumente und Bilder*, Wien: Grič.
- PAVELIĆ, Ante, *Stvaranje Narodnog vijeća u Zagrebu: na obljetnicu predaje adrese I. XII 1918*, Zagreb.
- Pravila Saveza Ustaša i Dobrovoljaca Kraljevine Jugoslavije* (1931), Beograd.
- PRIBIČEVIĆ, Svetozar (2000), *Izabrani politički spisi*, ur. Hrvoje Matković, Zagreb: Golden Marketing, Narodne novine.
- PRIBIČEVIĆ, Svetozar (1931), *Pogledi na stanje u Jugoslaviji i njenu budućnost*, Zagreb: Štamparija „Grafika“.
- PERIĆ, Ivo (1984), *Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu*, Split: Muzej grada.
- PERIĆ, Ivo (2003), *Stjepan Radić: 1871-1928*, Zagreb: Dom i svijet.
- RADIĆ, Stjepan, RADIĆ, Antun, PREDAVEC, Josip (s.a.), *Federalizam naše carevine i narodno oslobođenje*, Zagreb.
- RADIĆ, Antun, RADIĆ Stjepan (1919), *Nauk i Program Hrvatske pučke seljačke stranke (skraćeno HRSS)*, Zagreb: Radićeva Slavenska knjižara.
- RADIĆ, Stjepan (1920), *Gospodska politika bez naroda i proti narodu: govor predsjednika*

- Hrvatske seljačke stranke, nar. zast. Stjepana Radića na noćnoj sudbonosnoj sjednici Narodnog vieća dne 24. studena 1918*, Zagreb: Radićeva Slavenska knjižara.
- RADIĆ, Antun, RADIĆ, Stjepan (1936), *Seljački nauk*, Zagreb: Seljačka sloga.
- RADIĆ, Stjepan (1971), *Politički spisi; Autobiografija (članci): govori, rasprave*, ur. Zvonimir Kulundžić, Zagreb: Znanje.
- RADIĆ, Stjepan (1996), *Govori u Hrvatskom saboru*, Zagreb: Narodne novine: Dom i svijet.
- SIROTKOVIĆ, Hodimir (1989), Politička djelatnost i politički lik Josipa Smodlake, u: *Josip Smodlaka. Izabrani spisi*, ur. Vladimir Rismundo, Split.
- SMODLAKA, Josip (1920), *Nacrt Jugoslovenskog ustava*, Zagreb, Beograd.
- SMODLAKA, Josip (s.a.) [1939], *Jugoslavensko rješenje hrvatskog pitanja*, Zagreb.
- ŠIMUNIĆ, Petar (1944), „*Načertanije*“. *Tajni spis srbske nacionalne i vanjske politike. U prilogu tekst „Načertanija“*, Zagreb.
- ŠIŠIĆ, Ferdo (1920), *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914. do 1919.*, Zagreb.
- ŠIŠIĆ, Ferdo (1937), *Jugoslovenska misao: istorija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinjenja i oslobođenja od 1790-1918*, Beograd: Balkanski institut.
- TUĐMAN, Franjo (1960), *Stvaranje socijalističke Jugoslavije*, Zagreb: Naprijed.
- TUĐMAN, Franjo (1972), *Rat protiv rata*, Zagreb: Zora.
- TUĐMAN, Franjo (1993), *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.*, knj. 1-2, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- TUĐMAN, Franjo (1989), *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Vidov dan. Ilustrovana istorija srpskih ratova 1912-1920. Za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca, sv. 1: Balkanski rat u slici i reči 1912-1913.* (1920), ur. Dušan Mil. ŠIJAKIĆ, uz suradnju srpskih književnika i ratnika, Beograd.
- WENDEL, Hermann (1921), *Von Marburg bis Monastir. Eine südslawische Reise*, Frankfurt am Main: Frankfurter Societäts-Druckerei.
- WENDEL, Hermann (1925), *Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit*, Frankfurt am Main: Frankfurter Societäts-Druckerei.

World Wide Web

- President's Wilson Fourteen Points. Delivered in Joint Session, January 8, 1918, u: The World War Document Archive, wwi.lib.byu.edu/index.php/1918_Documents, pristup ostvaren 24. srpnja. 2010.
- Cjelokupna djela Alekse Šantića 1868-1924, www.aleksasantic.com/, pristup ostvaren 20. srpnja 2010.

“Wie die Gänse in den Nebel hinein?”

Die Stellung Kroatiens im ersten jugoslawischen Staat. Zwischen mythos und Wirklichkeit

Die gegenwärtige kroatische „staatliche“ *Mainstream*-Historiographie, die an die klassische „patriotisch-pragmatische“ Geschichtsschreibung der 2. Hälfte des 19. und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts anknüpft, sieht in einem eigenen Nationalstaat den Sinn und das Ziel der gesamten Geschichte. Durch die Brille der dieser Historiographie immanenten „nationalen Eschatologie“ betrachtet, war der erste jugoslawische Staat die Erbsünde der kroatischen Politik und einer der verhängnisvollsten Irrwege der kroatischen „Nationalgeschichte“ überhaupt. Daher ist es kein Wunder, dass sich Publikationen zu diesem Thema in Kroatien seit 1991 weitgehend in der Diffamierung dieses „großserbischen Staates“ erschöpfen, der das Ende der „tausendjährigen kroatischen Staatlichkeit“ bedeutet hätte. Entmythologisiert und enttheologisiert man die kroatische Geschichtsschreibung über den ersten jugoslawischen Staat, kommen die realpolitischen Bedingungen, unter denen dieser Staat entstanden ist und die die Verwirklichung des „tausendjährigen kroatischen Traumes“ von einem eigenen Nationalstaat verhindert haben, deutlich zum Vorschein. Die neueste kroatische „patriotische“ Geschichtsschreibung und historisierende politische Publizistik verschweigen gern die Tatsache, dass alle kroatischen nationalen und staatlichen Integrationskonzeptionen, die während des ersten Weltkrieges und unmittelbar danach entstanden sind, jugoslawisch waren. Sie alle betonten allerdings, wenn auch unterscheidlich stark, die angestrebte kroatische Autonomie bzw. die „Fortsetzung der kroatischen Staatlichkeit“ in einem (kon)föderal organisierten gemeinsamen Staat oder in einem Staatenbund. Das (kon)föderale kroatische Staatsmodell stand schon vor der Vereinigung im krassen Gegensatz zum Belgrader zentralistischen Modell des gemeinsamen Staates, das von der Ideologie des sogenannten serbischen Piemontismus (Serbien verstand sich als „Piemont der Südaslawen“ im Vereinigungsprozess, daher sollte ihm im neuen Staat eine „natürliche Vorrangstellung“ zukommen) und der Mission der „Befreiung aller südslawischen Blutsbrüder vom fremden Joch“ getragen wurde. Wegen der genannten zwei einander diametral entgegen gesetzten Staatskonzeptionen und wegen der unterschiedlichen, historisch gewachsenen politischen Kulturen und Mentalitäten war der erste jugoslawische Staat vom Beginn an zum Scheitern verurteilt.

Ključne riječi: prva jugoslavenska država, nacionalna država, koncepcije nacionalne i državne integracije, hrvatska državotvornost, državnost i autonomija, federalizam, centralizam, srpski pijemontizam, političke kulture i mentaliteti

Schlüsselwörter: der erste jugoslawische Staat, Nationalstaat, nationale und staatliche Integrationskonzeptionen, kroatische Autonomie und Staatlichkeit, Föderalismus, Zentralismus, serbischer Piemontismus, politische Kulturen und Mentalitäten

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

42

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2010.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 42

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Damir Boras

Glavni urednik

Hrvoje Gračanin

Uredništvo

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest)
Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek)
Hrvoje Petrić (rani novi vijek)
Željko Holjevac (moderna povijest)
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest)
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu

Kristina Milković

Tajnik uredništva

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Boris Bui

Marko Maraković

Ivanka Cokol

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

Hitra produkcija knjiga d.o.o.

Tiskanje dovršeno u prosincu 2010. godine

Naklada

200 primjeraka

*Časopis je dostupan na portalu znanstvenih časopisa Republike Hrvatske
Hrčku na adresi <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*